

ਬੰਧਨ-ਛੁਟਨ

ਭਾਗ-1

‘ਪਰਮਾਤਮਾ’, ਸੈਭੰ ਤੇ ਕਰਤਾ ਪੁਰਖ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਕਿਸੇ ‘ਬੰਧਨ’ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਉਹ ਸਹੀ ਤੌਰ ਤੇ ਆਪਣੀ ਮੌਜ ਵਿਚ ‘ਪੂਰਨ ਆਜ਼ਾਦ’ ਅਤੇ ‘ਬੇਪ੍ਰਵਾਹ’ ਹੈ। ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਆਜ਼ਾਦ ਅਤੇ ਬੇਪ੍ਰਵਾਹ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਅੰਸ ਹੋਣ ਕਾਰਣ ‘ਆਜ਼ਾਦੀ ਜੀਵ ਦਾ ਜੱਦੀ ਹੱਕ’ ਹੈ। ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਜੀਵ ਦੇ ਅੰਤ੍ਰ-ਆਤਮੇ ਅਣਜਾਣੇ ਹੀ, ਸਦਾ ਇਸ ਜੱਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੀ ਤਾਂਘ ਲੱਗੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਪਰ ਜੀਵ ਅਗਿਆਨਤਾ ਕਾਰਣ ਮਾਇਆ ਦੇ ਅਸਰ ਹੇਠ ਕਾਮ, ਕ੍ਰੋਧ, ਲੋਭ, ਮੋਹ, ਅਹੰਕਾਰ ਆਦਿ ਅਨੇਕਾਂ ‘ਨੀਵੀਆਂ ਮਾਨਸਿਕ ਵਾਸ਼ਨਾਵਾਂ’ ਦੀ ‘ਗੁਲਾਮੀ’ ਵਿਚ ਕਰਮ ਕਰਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ, ਕਈ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ‘ਬੰਧਨਾਂ’ ਵਿਚ ਫਸਿਆ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਆਪਣੀ ‘ਜੱਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ’ ਖੋਈ ਬੈਠਾ ਹੈ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਜੀਵ ਦੇ ਇਹਨਾਂ ਅਨੇਕਾਂ ‘ਬੰਧਨਾਂ’ ਦਾ ਸਪਸ਼ਟ ਜ਼ਿਕਰ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ —

ਕਰਮ ਧਰਮ ਸਭਿ ਬੰਧਨਾ ਪਾਪ ਪੁੰਨ ਸਨਬੰਧੁ ॥

ਮਮਤਾ ਮੋਹੁ ਸੁ ਬੰਧਨਾ ਪੁਤ੍ਰ ਕਲਤ੍ਰੁ ਸੁ ਧੰਧੁ ॥ (ਪੰਨਾ-551)

ਹਉਮੈ ਵਿਚਿ ਜੀਉ ਬੰਧੁ ਹੈ ਨਾਮੁ ਨ ਵਸੈ ਮਨਿ ਆਇ ॥ (ਪੰ.-560)

ਇਹੁ ਕੁਟੰਬੁ ਸਭੁ ਜੀਅ ਕੇ ਬੰਧਨ ਭਾਈ

ਭਰਮਿ ਭੁਲਾ ਸੈਂਸਾਰਾ॥ (ਪੰਨਾ-602)

ਭੂਲਿਓ ਮਨੁ ਮਾਇਆ ਉਰਝਾਇਓ ॥

ਜੋ ਜੋ ਕਰਮ ਕੀਓ ਲਾਲਚ ਲਗਿ

ਤਿਹ ਤਿਹ ਆਪੁ ਬੰਧਾਇਓ ॥ (ਪੰਨਾ-702)

ਮੇਰੀ ਮੇਰੀ ਧਾਰਿ ਬੰਧਨਿ ਬੰਧਿਆ ॥

ਨਰਕਿ ਸੁਰਗਿ ਅਵਤਾਰ ਮਾਇਆ ਧੰਧਿਆ ॥ (ਪੰਨਾ-761)

ਧੰਧੈ ਧਾਵਤ ਜਗੁ ਬਾਧਿਆ ਨਾ ਬੁਝੈ ਵੀਚਾਰੁ ॥ (ਪੰਨਾ-1010)

ਅਨਿਕ ਕਰਮ ਕੀਏ ਬਹੁਤੇਰੇ ॥

ਜੋ ਕੀਜੈ ਸੋ ਬੰਧਨੁ ਪੈਰੇ ॥ (ਪੰਨਾ-1075)

ਮਨ ਕੇ ਅਧਿਕ ਤਰੰਗ ਕਿਉ ਦਰਿ ਸਾਹਿਬ ਛੁਟੀਐ ॥ (ਪੰਨਾ-1088)

ਕੋਟਿ ਕਰਮ ਬੰਧਨ ਕਾ ਮੂਲੁ ॥

ਹਰਿ ਕੇ ਭਜਨ ਬਿਨੁ ਬਿਰਥਾ ਪੂਲੁ ॥ (ਪੰਨਾ-1149)

ਇਹੁ ਮਨੁ ਧੰਧੈ ਬਾਂਧਾ ਕਰਮ ਕਮਾਇ॥

ਮਾਇਆ ਮੂਠਾ ਸਦਾ ਬਿਲਲਾਇ॥ (ਪੰਨਾ-1176)

ਸਰਵਰ ਪੰਖੀ ਹੇਕੜੋ ਫਾਹੀਵਾਲ ਪਚਾਸ॥

ਇਹੁ ਤਨੁ ਲਹਰੀ ਗਭੁ ਥਿਆ ਸਚੇ ਤੇਰੀ ਆਸ॥ (ਪੰਨਾ-1384)

ਭਾਵੇਂ ਅਸੀਂ ਸਮਝੀ ਬੈਠੇ ਹਾਂ ਕਿ ਅਸੀਂ ‘ਆਜ਼ਾਦ’ ਹਾਂ ਤੇ ਮਨ ਮਰਜ਼ੀ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਾਂ, ਪਰ ਇਹ ਸੱਚ ਨਹੀਂ। ਅਸਲ ਵਿਚ ਅਸੀਂ ਕਈ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਬੰਧਨਾਂ ਵਿਚ ਜਕੜੇ ਹੋਏ ਹਾਂ। ਅਸੀਂ ਸਾਰੇ ਜੀਵ ਅਤੇ ਸਾਰੀ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਕਰਤਾ ਪੁਰਖ ਦੀ ਕ੍ਰਿਤ ਹਾਂ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਇਲਾਹੀ ‘ਹੁਕਮ’, ‘ਭਾਣਾ’ ਕੁਦਰਤ ਦੀ ਰਜ਼ਾ (Divine order or discipline) ਵਿਚ ਬੱਧੇ ਹੋਏ ਹਾਂ। ਸਿਵਾਏ ਇਨਸਾਨ ਦੇ – 84 ਲੱਖ ਜੂਨਾਂ ਇਸ ਇਲਾਹੀ ਹੁਕਮ ਦੀ ‘ਰਜ਼ਾ’, ਭਾਣਾ ਅਥਵਾ ‘ਇਕ ਸੁਰਤਾ’ (in tune) ਵਿਚ ਵਿਚਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਸੇ ਕਾਰਣ ਇਹਨਾਂ ਜੀਵਾਂ ਦਾ ਵਿਕਾਸ (evolution) ਉਪਰ ਵੱਲ ਨੂੰ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਹਨਾਂ ਜੀਵਾਂ ਵਿਚ ਬੁੱਧੀ ਸੀਮਤ (limited) ਹੋਣ ਕਾਰਣ, ਇਹ ਆਪਣੀ ਮਤਿ ਜਾਂ ਸਿਆਣਪ ਨਹੀਂ ਵਰਤ ਸਕਦੇ, ਇਸੇ ਲਈ ‘ਰੱਬ ਦੀ ਰਜ਼ਾ’ ਵਿਚ ਚਲ ਰਹੇ ਹਨ (intune with the Infinite), ਅਤੇ ਭਾਣੇ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦੇ। ਪਰ ਇਨਸਾਨ ਨੂੰ ਰੱਬ ਨੇ ਵਿਜ਼ਾਲ ਤੇ ਤੀਖਣ ਬੁੱਧੀ ਬਖਸ਼ੀ ਹੈ। ਅਸੀਂ, ਇਸ ਤੀਖਣ ਬੁੱਧੀ ਦੀ ਆਪਣੇ ਮਨ ਦੀ ਰੰਗਤ ਅਤੇ ਸੰਸਕਾਰਾਂ ਦੇ ਅਸਰ ਹੇਠ, ਆਪਣੀਆਂ ਉਕਤੀਆਂ, ਜੁਗਤੀਆਂ ਅਤੇ ਸਿਆਣਪਾਂ ਦੁਆਰਾ, ਗਲਤ ਵਰਤੋਂ ਕਰਦੇ ਹਾਂ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ, ਅਸੀਂ ‘ਕਰਮ-ਬੱਧ’ ਹੋ ਕੇ, ਆਪੂੰ ਘੜੇ ਸੰਸਕਾਰਾਂ ਦੇ ਬੰਧਨਾਂ ਵਿਚ ਫਸ ਕੇ ਦੁਖੀ ਹੋ ਰਹੇ ਹਾਂ।

ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਂ ਨੇ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਜੀਵ ਦੇ ਇਹਨਾਂ ‘ਬੰਧਨਾਂ’ ਬਾਬਤ ਇਉਂ ਤਾੜਨਾ ਕੀਤੀ ਹੈ—

ਮੇਰੇ ਜੀਅੜਿਆ ਪਰਦੇਸੀਆ ਕਿਤੁ ਪਵਹਿ ਜੰਜਾਲੇ ਰਾਮ ॥ (ਪੰ.-439)

ਜਾਲੀ ਰੈਨਿ ਜਾਲੁ ਦਿਨੁ ਹੂਆ ਜੇਤੀ ਘੜੀ ਫਾਹੀ ਤੇਤੀ॥ (ਪੰ.-990)

ਰਸਿ ਰਸਿ ਚੋਗ ਚੁਗਹਿ ਨਿਤ ਫਾਸਹਿ ਛੁਟਸਿ ਮੂੜੇ ਕਵਨ ਗੁਣੀ॥

(ਪੰਨਾ-990)

ਫਿਰਿ ਫਿਰਿ ਫਾਹੀ ਫਾਸੈ ਕਉਆ॥

ਫਿਰਿ ਪਛੁਤਾਨਾ ਅਬ ਕਿਆ ਹੁਆ ॥

(ਪੰਨਾ-935)

ਗੁਰਬਾਣੀ ਅਤੇ ਹੋਰ ਅਨੇਕਾਂ ਮਹਾਂਪੁਰਖਾਂ ਦੀ ਤਾੜਨਾ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਜੀਵ ਕਈ ਕਿਸਮ ਦੇ 'ਬੰਧਨਾਂ' ਵਿਚ ਫਸਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਪਰ ਇਹਨਾਂ 'ਬੰਧਨਾਂ' ਤੋਂ ਅਣਜਾਣ ਹੋਣ ਕਾਰਣ ਇਨਸਾਨ ਇਹ ਸਮਝੀ ਬੈਠਾ ਹੈ ਕਿ ਮੈਂ ਆਜ਼ਾਦ ਹਾਂ ਤੇ ਮੈਨੂੰ ਕੋਈ ਬੰਧਨ ਨਹੀਂ। ਇਸ ਲਈ ਇਹਨਾਂ 'ਮਾਨਸਿਕ ਬੰਧਨਾਂ' ਤੋਂ ਛੁਟਣ ਦਾ ਕੋਈ ਉਪਰਾਲਾ ਭੀ ਨਹੀਂ ਕਰ ਰਿਹਾ। ਬਲਕਿ ਆਪਣੀ ਅਗਿਆਨਤਾ ਦੁਆਰਾ ਗਲਤ ਕਰਮ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ ਅਚੇਤ ਹੀ, ਨਿਤ ਨਵੇਂ ਕਰਮਾਂ ਦੇ ਜੰਜੀਰ ਘੜ-ਘੜ ਕੇ 'ਬੰਧਨਾਂ' ਵਿਚ ਜਕੜਿਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ ਅਤੇ ਪੁਰਾਣੀਆਂ ਜੰਜੀਰਾਂ ਨੂੰ ਹੋਰ ਸ਼ਕਤੀਮਾਨ ਬਣਾ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਨਾਨਕ ਅਉਗੁਣ ਜੇਤੜੇ ਤੇਤੇ ਗਲੀ ਜੰਜੀਰ ॥

(ਪੰਨਾ-595)

ਜੀਵ ਨੂੰ ਸੁਚੇਤ ਕਰਨ ਲਈ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਇਹਨਾਂ ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ 'ਬੰਧਨਾਂ' ਨੂੰ ਖੋਲ੍ਹ ਕੇ ਦਰਸਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ, ਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਬਚਣ ਅਤੇ ਛੁਟਣ ਦੇ ਸਾਧਨ ਭੀ ਦਸੇ ਗਏ ਹਨ।

ਆਓ! ਅਸੀਂ ਹੁਣ ਇਹਨਾਂ ਇਨਸਾਨੀ ਬੰਧਨਾਂ ਦੀਆਂ ਕੁਝ ਕਿਸਮਾਂ ਦੀ ਵਿਚਾਰ ਕਰੀਏ —

1. ਹਉਮੈ ਦਾ ਬੰਧਨ — 'ਹਉਮੈ' ਸਾਡੇ ਕਰਮਾਂ ਤੇ 'ਬੰਧਨਾਂ' ਦਾ ਮੂਲ ਕਾਰਣ ਹੈ। ਜੇ ਅਸੀਂ ਇਲਾਹੀ ਹੁਕਮ ਦੀ 'ਰਜ਼ਾ' ਵਿਚ ਚਲਣ ਦੀ ਜਾਚ ਸਿਖ ਲਈਏ, ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਹਉਮੈ ਵੇੜੇ ਕਰਮਾਂ ਦੇ 'ਬੰਧਨਾਂ' ਤੋਂ ਬਚ ਸਕਦੇ ਹਾਂ। ਪਰ ਸਾਡੇ ਲਈ 'ਰਜ਼ਾ' ਵਿਚ ਚਲਣਾ ਤਾਂ ਇਕ ਪਾਸੇ ਰਿਹਾ, ਸਾਨੂੰ ਤਾਂ ਅਜੇ 'ਰੱਬੀ ਹੁਕਮ' ਦੀ ਸੋਝੀ ਭੀ ਨਹੀਂ।

ਹੁਕਮੈ ਅੰਦਰਿ ਸਭੁ ਕੋ ਬਾਹਰਿ ਹੁਕਮ ਨ ਕੋਇ ॥

ਨਾਨਕ ਹੁਕਮੈ ਜੇ ਬੁਝੈ ਤ ਹਉਮੈ ਕਹੈ ਨ ਕੋਇ ॥

(ਪੰਨਾ-1)

ਇਸੇ ਕਾਰਣ —

ਹਉਮੈ ਵਿਚਿ ਜੀਉ ਬੰਧੁ ਹੈ ਨਾਮੁ ਨ ਵਸੈ ਮਨਿ ਆਇ ॥

(ਪੰਨਾ-560)

ਹਉ ਹਉ ਕਰਤ ਬੰਧਨ ਮਹਿ ਪਰਿਆ

ਨਹ ਮਿਲੀਐ ਇਹ ਜੁਗਤਾ ॥

(ਪੰਨਾ-642)

ਵਾਲੀ ਹਾਲਤ ਵਰਤ ਰਹੀ ਹੈ।

ਇਲਾਹੀ 'ਹੁਕਮ' ਸਾਡੇ ਲਈ ਸੁਖਦਾਈ ਅਤੇ ਕਲਿਆਣ ਰੂਪ ਹੈ। ਬਾਕੀ ਸਾਰੀਆਂ ਜੂਨਾਂ ਦੇ ਜੀਵ ਅਚੇਤ ਹੀ ਸਹਿਜ-ਸੁਭਾਇ ਇਸ 'ਹੁਕਮ' ਵਿਚ ਚੱਲ ਰਹੇ ਹਨ। ਇਸੇ ਲਈ ਇਨਸਾਨਾਂ ਨਾਲੋਂ ਵੱਧ ਆਜ਼ਾਦ ਤੇ ਸੁਖੀ ਹਨ ਅਤੇ ਕਰਮ ਬੱਧ ਨਹੀਂ ਹਨ।

ਅਸਲ ਵਿਚ 'ਹਉਮੈ' ਦਾ ਭਾਵ ਹੈ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੀ 'ਅੰਸ' ਸਮਝਣ

ਦੀ ਥਾਂ, ਇਕ 'ਅੱਡਰੀ' ਹਸਤੀ ਸਮਝਣਾ। ਇਹ ਜੀਵ ਆਪਣੀ 'ਹਉ' ਵਿਚ ਹੀ ਜੰਮਦਾ ਹੈ, ਹਉਮੈ ਵੇਹੜੇ ਕਰਮ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ, ਜੰਜਾਲਾਂ ਵਿਚ ਫਸਦਾ ਤੇ ਕਾਲ ਦੇ ਵੱਸ ਪੈ ਕੇ ਆਵਾਗਵਨ ਦੇ ਗੇੜ ਵਿਚ ਫਸਿਆ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ।

ਇਹੁ ਸਰੀਰੁ ਮਾਇਆ ਕਾ ਪੁਤਲਾ ਵਿਚਿ ਹਉਮੈ ਦੁਸਟੀ ਪਾਈ ॥

ਆਵਣੁ ਜਾਣਾ ਜੰਮਣੁ ਮਰਣਾ ਮਨਮੁਖਿ ਪਤਿ ਗਵਾਈ ॥ (ਪੰਨਾ-31)

ਦੁਖਿ ਸੁਖਿ ਏਹੁ ਜੀਉ ਬਧੁ ਹੈ ਹਉਮੈ ਕਰਮ ਕਮਾਇ ॥ (ਪੰਨਾ-67)

ਬਾਧਿਓ ਆਪਨ ਹਉ ਹਉ ਬੰਧਾ ॥

ਦੋਸੁ ਦੇਤ ਆਗਰ ਕਉ ਅੰਧਾ ॥ (ਪੰਨਾ-258)

ਹਉ ਵਿਚਿ ਆਇਆ ਹਉ ਵਿਚਿ ਗਇਆ ॥

ਹਉ ਵਿਚਿ ਜੰਮਿਆ ਹਉ ਵਿਚਿ ਮੁਆ ॥

ਹਉ ਵਿਚਿ ਦਿਤਾ ਹਉ ਵਿਚਿ ਲਇਆ ॥

ਹਉ ਵਿਚਿ ਖਟਿਆ ਹਉ ਵਿਚਿ ਗਇਆ ॥

ਹਉ ਵਿਚਿ ਸਚਿਆਰੁ ਕੂੜਿਆਰੁ ॥

ਹਉ ਵਿਚਿ ਪਾਪ ਪੁੰਨ ਵੀਚਾਰੁ ॥

ਹਉ ਵਿਚਿ ਨਰਕਿ ਸੁਰਗਿ ਅਵਤਾਰੁ ॥

ਹਉ ਵਿਚਿ ਹਸੈ ਹਉ ਵਿਚਿ ਰੋਵੈ ॥

ਹਉ ਵਿਚਿ ਭਰੀਐ ਹਉ ਵਿਚਿ ਧੋਵੈ ॥

ਹਉ ਵਿਚਿ ਜਾਤੀ ਜਿਨਸੀ ਧੋਵੈ ॥

ਹਉ ਵਿਚਿ ਮੂਰਖੁ ਹਉ ਵਿਚਿ ਸਿਆਣਾ ॥

ਮੋਖ ਮੁਕਤਿ ਕੀ ਸਾਰ ਨ ਜਾਣਾ ॥

ਹਉ ਵਿਚਿ ਮਾਇਆ ਹਉ ਵਿਚਿ ਛਾਇਆ ॥

ਹਉਮੈ ਕਰਿ ਕਰਿ ਜੰਤ ਉਪਾਇਆ ॥

ਹਉਮੈ ਬੂਝੈ ਤਾ ਦਰੁ ਸੂਝੈ ॥

ਗਿਆਨ ਵਿਹੂਣਾ ਕਥਿ ਕਥਿ ਲੂਝੈ ॥

ਨਾਨਕ ਹੁਕਮੀ ਲਿਖੀਐ ਲੇਖੁ ॥

ਜੇਹਾ ਵੇਖਹਿ ਤੇਹਾ ਵੇਖੁ ॥ (ਪੰਨਾ-466)

ਹਉਮੈ ਏਹਾ ਜਾਤਿ ਹੈ ਹਉਮੈ ਕਰਮ ਕਮਾਹਿ ॥

ਹਉਮੈ ਏਈ ਬੰਧਨਾ ਫਿਰਿ ਫਿਰਿ ਜੋਨੀ ਪਾਹਿ ॥ (ਪੰਨਾ-466)

ਹਉਮੈ ਅੰਦਰਿ ਖੜਕੁ ਹੈ ਖੜਕੇ ਖੜਕਿ ਵਿਹਾਇ ॥

ਹੰਉਮੈ ਵਡਾ ਰੋਗੁ ਹੈ ਮਰਿ ਜੰਮੈ ਆਵੈ ਜਾਇ ॥ (ਪੰਨਾ-592)

ਪੂਜਾ ਅਰਚਾ ਬੰਦਨ ਡੰਡਉਤ ਖਟ ਕਰਮਾ ਰਤੁ ਰਹਤਾ ॥
ਹਉ ਹਉ ਕਰਤ ਬੰਧਨ ਮਹਿ ਪਰਿਆ ਨਹ ਮਿਲੀਐ ਇਹ ਜੁਗਤਾ ॥ (ਪੰ.-642)

ਹਉ ਹਉ ਕਰਮ ਕਮਾਣੇ ॥
ਤੇ ਤੇ ਬੰਧ ਗਲਾਣੇ ॥ (ਪੰਨਾ-1004)

2. 'ਮੈਂ-ਮੇਰੀ' ਅਥਵਾ ਹਉਮੈ ਦੀ 'ਭਾਵਨਾ' ਦੇ ਬੰਧਨ — 'ਮੈਂ-ਮੇਰੀ' ਦਾ ਖਿਆਲ ਹਉਮੈ ਵਿਚੋਂ ਹੀ ਉਪਜਦਾ ਹੈ। 'ਮੈਂ-ਮੇਰੀ' ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਦਿਨ ਰਾਤ, ਸੁਪਨੇ ਵਿਚ ਭੀ, ਸਾਡੇ ਨਾਲ ਚਿਮੜੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਹਉਮੈ-ਵੇੜੀ 'ਭਾਵਨਾ' ਅਧੀਨ ਅਸੀਂ ਕਰਮ ਕਰਦੇ ਤੇ ਨਤੀਜੇ ਭੁਗਤਦੇ ਹੋਏ ਦੁਖੀ ਹੁੰਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਾਂ।

ਭਲੀ-ਭਾਂਤ ਜਾਣਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਕਿ ਇਹ ਸਰੀਰ, ਇਹ ਮਾਲ-ਧਨ, ਸਾਕ-ਸੰਬੰਧੀ, ਜ਼ਮੀਨ ਜਾਇਦਾਦ, ਸਭ ਕੁਝ ਨਾਸ਼ਵਾਨ ਹਨ ਅਤੇ ਇਹਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕੁਝ ਭੀ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਜਾਣਾ, ਫਿਰ ਭੀ ਜੀਵ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਸਮਝ ਕੇ 'ਜੱਫਾ' ਪਾਈ ਬੈਠਾ ਹੈ ਤੇ 'ਮੈਂ-ਮੇਰੀ' ਦੇ ਬੰਧਨਾਂ ਵਿਚ ਜਕੜਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਹਨਾਂ ਬਿਨਸਨਹਾਰ ਪਦਾਰਥਾਂ ਉਤੇ 'ਅਪਣੱਤ' ਜਤਾਉਣੀ ਸਾਡੇ ਮਾਨਸਿਕ ਭਰਮ-ਭੁਲੇਖੇ ਦਾ ਸਿੱਟਾ ਹੈ।

ਦੂਜੇ ਲਫਜ਼ਾਂ ਵਿਚ 'ਮੈਂ-ਮੇਰੀ' ਦਾ ਦ੍ਰਿੜ ਹੋਇਆ 'ਨਿਸਚਾ' ਹੀ ਜੀਵ ਦੇ ਸਾਰੇ ਦੁਖਾਂ, ਕਲੇਸ਼ਾਂ, ਫਿਕਰ-ਚਿੰਤਾ ਆਦਿ ਦਾ ਮੂਲ ਕਾਰਣ ਹੈ।

ਇਹੁ ਧਨੁ ਸੰਪੈ ਮਾਇਆ ਝੂਠੀ ਅੰਤਿ ਛੋਡਿ ਚਲਿਆ ਪਛੁਤਾਈ ॥
(ਪੰਨਾ-77)

ਮੇਰਾ ਮੇਰਾ ਕਰਿ ਕਰਿ ਵਿਗੂਤਾ ॥
ਆਤਮੁ ਨ ਚੀਨੈ ਭਰਮੈ ਵਿਚਿ ਸੂਤਾ ॥ (ਪੰਨਾ-362)

ਬੰਧਨ ਅੰਧ ਕੂਪ ਗ੍ਰਿਹੁ ਮੇਰਾ ॥ (ਪੰਨਾ-388)

ਮੇਰਾ ਤੇਰਾ ਜਾਨਤਾ ਤਬ ਹੀ ਤੇ ਬੰਧਾ ॥ (ਪੰਨਾ-400)

ਮੇਰੀ ਮੇਰੀ ਧਾਰਿ ਬੰਧਨਿ ਬੰਧਿਆ ॥
ਨਰਕਿ ਸੁਰਗਿ ਅਵਤਾਰ ਮਾਇਆ ਪੰਧਿਆ ॥ (ਪੰਨਾ-761)

ਮੇਰੀ ਮੇਰੀ ਕਰਿ ਕਰਿ ਮੂਠਉ
ਪਾਪ ਕਰਤ ਨਹ ਪਰੀ ਦਇਆ ॥ (ਪੰਨਾ-826)

ਮੇਰੀ ਮੇਰੀ ਧਾਰੀ ॥

ਓਹਾ ਪੈਰਿ ਲੋਹਾਰੀ ॥

(ਪੰਨਾ-1004)

ਮਾਇਆ ਮੋਹੁ ਦੁਖ ਸਾਗਰੁ ਹੈ ਬਿਖੁ ਦੁਤਰੁ ਤਰਿਆ ਨ ਜਾਇ ॥

ਮੇਰਾ ਮੇਰਾ ਕਰਦੇ ਪਚਿ ਮੁਏ ਹਉਮੈ ਕਰਤ ਵਿਹਾਇ ॥

(ਪੰਨਾ-1417)

3. ਸਰੀਰਕ ਬੰਧਨ — ਸਰੀਰ ਅਪਣੇ ਆਪ ਕੋਈ ਕਰਮ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ। ਇਹ ਸਾਡੇ ਖਿਆਲਾਂ, ਭਾਵਨਾਵਾਂ, ਵਲਵਲਿਆਂ ਅਤੇ ਆਦਤਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਗਟਾਵੇ ਦਾ ਸਾਧਨ ਹੈ।

ਕਿਸੇ ਖਿਆਲ ਜਾ ਕਰਮ ਨੂੰ ਸਰੀਰ ਦੁਆਰਾ ਮੁੜ-ਮੁੜ ਕੇ ਅਭਿਆਸ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਉਸ ਕਰਮ ਦੀ 'ਆਦਤ' ਪੈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਉਹ ਕਰਮ ਸਾਡਾ 'ਸੁਭਾਉ' ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਅਸੀਂ ਇਹਨਾਂ ਬੇਲੋੜੀਆਂ ਅਤੇ ਹਾਨੀਕਾਰਕ ਹਰਕਤਾਂ ਨੂੰ ਰੋਕਣਾ ਭੀ ਚਾਹੀਏ ਤਾਂ ਭੀ ਸਰੀਰ ਆਪਣੀਆਂ ਦ੍ਰਿੜ ਹੋਈਆਂ ਆਦਤਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਸਹਿਜ-ਸੁਭਾਏ ਅਣਜਾਣੇ ਹੀ ਉਹ ਹਰਕਤਾਂ ਕਰਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਸੀਂ ਆਪੂੰ ਘੜੀਆਂ ਹੋਈਆਂ 'ਆਦਤਾਂ' ਦੇ 'ਗੁਲਾਮ' ਬਣ ਜਾਂਦੇ ਹਾਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਛੁਟਕਾਰਾ ਹੋਣਾ ਕਠਿਨ ਹੈ।

ਇਸ ਵਿਸ਼ੇ ਨੂੰ ਸਪਸ਼ਟ ਕਰਨ ਲਈ ਕੁਝ ਮਿਸਾਲਾਂ ਦਿਤੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ —

ਮਨੁੱਖਾ ਜਨਮ ਦੁਰਲਭ ਤੇ ਅਨਮੋਲ ਹੈ। ਇਸ ਦੀ ਦੇਖਭਾਲ ਕਰਨਾ, ਇਸ ਨੂੰ ਰੋਗ ਰਹਿਤ ਰੱਖਣਾ ਤੇ ਰਿਸ਼ਟ-ਪੁਸ਼ਟ ਬਣਾ ਕੇ ਕੁਦਰਤ ਅਨੁਸਾਰ ਇਸ ਤੋਂ ਉਚਿਤ ਕੰਮ ਲੈਣਾ ਸਾਡਾ ਮੰਤਵ ਹੈ। ਪਰ ਅਸੀਂ ਸਾਦਾ ਤੇ ਪੌਸ਼ਟਿਕ ਖੁਰਾਕ ਦੀ ਥਾਂ — ਚਟਪਟੇ, ਮਸਾਲੇਦਾਰ ਅਤੇ ਸੁਆਦਲੇ ਪਦਾਰਥ ਖਾਣ ਦੇ ਆਦੀ ਹੋ ਰਹੇ ਹਾਂ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਿ — ਪਰੌਠੇ, ਪੂਰੀਆਂ, ਕਚੌਰੀਆਂ, ਸਮੋਸੇ, ਪਕੌੜੇ, ਅਚਾਰ, ਚਟਣੀਆਂ, ਮਾਸ ਆਦਿ। ਜੋ ਕਿ ਸਾਡੀ ਸਿਹਤ ਲਈ ਹਾਨੀਕਾਰਕ ਹਨ। ਜੇਕਰ ਸਾਨੂੰ ਪਤਾ ਭੀ ਲਗ ਜਾਵੇ ਕਿ ਇਹ ਹਾਨੀਕਾਰਕ ਹਨ ਅਤੇ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਛੱਡਣਾ ਚਾਹੀਏ ਤਾਂ ਭੀ ਇਹਨਾਂ ਦਾ ਤਿਆਗ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੇ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਸੀਂ ਰਸਨਾ ਦੀ ਚੇਸ਼ਟਾ ਦੇ 'ਗੁਲਾਮ' ਬਣ ਜਾਂਦੇ ਹਾਂ — ਜਿਸ ਨਾਲ ਕਈ ਕਿਸਮਾਂ ਦੀਆਂ ਬੀਮਾਰੀਆਂ ਸਹੇੜ ਲੈਂਦੇ ਹਾਂ।

ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸ਼ਰਾਬ ਅਥਵਾ ਤੰਬਾਕੂ ਆਦਿ ਨਸ਼ੀਲੀਆਂ ਵਸਤੂਆਂ ਦੇ ਸੇਵਨ ਕਰਨ ਦੀ ਆਦਤ ਪੈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਜਿਸ ਦੇ ਹਾਨੀਕਾਰਕ ਨਤੀਜੇ ਭੁਗਤਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਭੀ, ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਛੱਡ ਨਹੀਂ ਸਕਦੇ ਅਤੇ ਆਪੂੰ ਸਹੇੜੀ ਹੋਈ ਇਹਨਾਂ ਦੀ 'ਗੁਲਾਮੀ' ਵਿਚ ਜਕੜੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਾਂ ਤੇ ਦੁਖ, ਕਲੇਸ਼, ਬੀਮਾਰੀਆਂ ਆਦਿ ਭੋਗਦੇ ਹਾਂ।

ਕਈ ਕਿਸਮਾਂ ਦੇ ਅਮਲਾਂ ਵਿਚ ਭੀ ਕਈ ਜੀਵ ਜਕੜੇ ਹੋਏ ਹਨ, ਜਿਹਾ ਕਿ — ਅਫੀਮ, ਚਰਸ, ਗਾਂਜਾ, ਸੁੱਖਾ, ਹੀਰੋਇਨ (heroin), ਨਸ਼ੀਲੀਆਂ ਗੋਲੀਆਂ ਆਦਿ ਜੋ ਸਾਡੇ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਤਬਾਹ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਪੱਛਮੀ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੀ ਅਖੌਤੀ ਨਵੀਨ ਸਭਿਅਤਾ ਭੀ ਇਸ

‘ਨਸ਼ੀਲੀ-ਗੁਲਾਮੀ’ ਤੋਂ ਬਚ ਨਹੀਂ ਸਕੀ, ਅਤੇ ਉਹ ਹੋਰਨਾਂ ਦੇਸਾਂ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ।

ਕਈ ਜੀਵ ਨੀਵੀਆਂ ਵਾਸ਼ਨਾਵਾਂ ਦੀ ਗੁਲਾਮੀ ਵਿਚ ਫਸ ਕੇ ਕਈ ਕਿਸਮ ਦੇ ਪਾਪ ਕਮਾਉਂਦੇ ਹਨ ਤੇ ਲਾ-ਇਲਾਜ ਬੀਮਾਰੀਆਂ ਸਹੇੜ ਲੈਂਦੇ ਹਨ ਜਿਸ ਨਾਲ ਆਪਣਾ ਅਮੋਲਕ ਜੀਵਨ ਤਬਾਹ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ।

ਇਹ ਵਾਸ਼ਨਾਵਾਂ, ਸਰਬ-ਵਿਆਪੀ ਹਨ, ਕਿਉਂਕਿ ਹਰ ਇਕ ਕੌਮ, ਜਾਤ, ਪਾਤ, ਦੇ ਸ਼ਾਂ ਦੇ ਇਨਸਾਨ ਇਹਨਾਂ ਵਾਸ਼ਨਾਵਾਂ ਦੀ ‘ਗੁਲਾਮੀ’ ਵਿਚ ਬੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਕੜੇ ਹੋਏ ਹਨ ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਖੱਚਤ ਹੋ ਕੇ ਇਨਸਾਨ ਅਤਿਅੰਤ ਦੁਖ-ਕਲੇਸ਼ ਭੋਗਦੇ ਹੋਏ ਭੀ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਬਚ ਨਹੀਂ ਸਕਦੇ, ਸੁਰਖਰੂ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੇ ਅਤੇ ਨਰਕਮਈ ਜੀਵਨ ਭੋਗਦੇ ਹਨ।

ਨੀਵੀਆਂ ਰੁਚੀਆਂ ਅਤੇ ਵਾਸ਼ਨਾਵਾਂ ਦੇ ਮੁੜ-ਮੁੜ ਭੋਗਣ ਨਾਲ ਅਥਵਾ ਅਭਿਆਸ ਕਰਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ, ਇਹ ਸ਼ਕਤੀਮਾਨ (dynamic) ਹੋ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਹ ਸ਼ਕਤੀਮਾਨ ਵਾਸ਼ਨਾਵਾਂ ਸਾਡੇ ਮਨ ਉਤੇ ਇਤਨਾ ‘ਕਬਜ਼ਾ’ ਕਰ ਲੈਂਦੀਆਂ ਹਨ ਕਿ ਸਾਡੀ ਸੋਚ-ਵਿਚਾਰ, ਗਿਆਨ-ਧਿਆਨ, ਕਰਮ-ਕ੍ਰਿਆ ਭੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸ਼ਕਤੀਮਾਨ ਸੰਸਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ‘ਕਾਬੂ’ ਕਰਨ ਤੋਂ ਅਸਮਰਥ ਹਨ।

ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਾਡੀ ਉੱਚ ਵਿਦਿਆ, ਵਿਗਿਆਨ ਅਤੇ ਫਿਲੋਸਫੀਆਂ ਭੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸ਼ਕਤੀਮਾਨ ਵਾਸ਼ਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਕਾਬੂ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕੀਆਂ — ਬਲਕਿ ਜਿਉਂ-ਜਿਉਂ ਅਖੌਤੀ ਨਵੀਨ ਸਭਿਅਤਾ (modern civilization) ਤਰੱਕੀ ਕਰੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਤਿਉਂ-ਤਿਉਂ ਸਾਡੀਆਂ ‘ਵਾਸ਼ਨਾਵਾਂ’ ਭੀ ਹੋਰ ਸੂਖਮ ਅਤੇ ‘ਵਿਕਸਿਤ’ ਹੋ ਰਹੀਆਂ ਹਨ।

ਗਿਆਨੁ ਧਿਆਨੁ ਸਭੁ ਕੋਈ ਰਵੈ ॥

ਬਾਂਧਨਿ ਬਾਂਧਿਆ ਸਭੁ ਜਗੁ ਭਵੈ ॥

(ਪੰਨਾ-728)

ਹੈਰਾਨੀ ਦੀ ਗੱਲ ਤਾਂ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਸ਼ਕਤੀਮਾਨ ਹੋਈਆਂ ਨੀਵੀਆਂ ਵਾਸ਼ਨਾਵਾਂ ਤੇ ਕਾਬੂ ਪਾਉਣ ਲਈ ਸਾਡੇ ਅਜੋਕੇ ‘ਧਰਮ’ ਭੀ ਅਸਮਰਥ ਹੋ ਗਏ ਹਨ ਬਲਕਿ ਧਰਮ ਦੀ ਆੜ ਵਿਚ ਇਹ ਵਾਸ਼ਨਾਵਾਂ ਵੱਧ-ਫੁੱਲ ਰਹੀਆਂ ਹਨ।

ਬਿਖੈ ਬਿਖੈ ਕੀ ਬਾਸਨਾ ਤਜੀਅ ਨਹ ਜਾਈ ॥

ਅਨਿਕ ਜਤਨ ਕਰਿ ਰਾਖੀਐ ਫਿਰਿ ਫਿਰਿ ਲਪਟਾਈ ॥ (ਪੰ.-855-856)

ਕਈਆਂ ਨੂੰ ਹਰ ਗੱਲ ਨਾਲ ਕੋਈ ਬੇਮਾਨੇ ਲਫਜ਼ ਜੋੜਨ ਯਾ ਗਾਲ ਕੱਢਣ ਦੀ ਆਦਤ ਪੈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ — ਜਿਸ ਨੂੰ ‘ਤਕੀਆ ਕਲਾਮ’ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਬੇਲੋੜੇ ਤੇ ਹਾਸੋ-ਹੀਣੇ ਲਫਜ਼ ਸਾਡੀ ‘ਗੁਫਤਾਰ’ ਅਥਵਾ ‘ਬੋਲੀ’ ਨੂੰ ਭੀ ਹਾਸੋ-ਹੀਣਾ ਬਣਾ ਦਿੰਦੇ ਹਨ।

ਮਿਸਾਲ ਦੇ ਤੌਰ ਤੇ ਇਕ ਵਡੇਰੀ ਉਮਰ ਦਾ ਡਾਕਟਰ ਸੰਗਤ ਵਿਚ ਆਇਆ। ਉਹ ਆਪਣੀ ਆਦਤ ਅਨੁਸਾਰ ਹਰ ਗੱਲ ਨਾਲ ਇਕ ਨੰਗੀ ਗਾਲ ਸ਼ਾਮਲ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਜਦ ਉਸ ਦਾ ਧਿਆਨ ਇਸ ਗੱਲ ਵੱਲ ਦਿਵਾਇਆ ਗਿਆ ਤਾਂ ਉਹ ਝੱਟ ਗਾਲ ਕੱਢ ਕੇ ਬੋਲਿਆ..... ਕਿਹੜਾ ਗਾਲ ਕੱਢਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਸਾਬਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਸਿਆਣੇ-ਬਿਆਣੇ ਡਾਕਟਰ ਨੂੰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੰਗੀਆਂ ਗਾਲਾਂ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਰਿਹਾ। ਉਹ ਆਪਣੀ ਸਭਿਅਤਾ ਹੀਣ ਗੰਦੀ ਆਦਤ ਦਾ ਇਤਨਾ ਆਦੀ ਹੋਇਆ ਸੀ ਕਿ ‘ਗਾਲ’ ਕੱਢਣੀ ਉਸ ਦੇ ਜੀਵਨ ਦਾ ਅੰਗ ਬਣ ਗਿਆ ਸੀ।

ਪਿੰਡਾਂ ਵਿਚ ਤਾਂ ਲੋਕੀ ‘ਗਾਲ’ ਕੱਢੇ ਬਗੈਰ ਕੋਈ ਗੱਲ ਹੀ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ, ਜਿਸ ਤੋਂ ਸਾਡੀ ਨੀਵੀਂ ਸਭਿਅਤਾ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਜਿਸ ਦਾ ਅਸਰ ਅਗਲੀਆਂ ਪੀੜ੍ਹੀਆਂ ਉਤੇ ਪੈਣਾ ਭੀ ਲਾਜ਼ਮੀ ਹੈ।

ਉਪਰਲੀਆਂ ਮਿਸਾਲਾਂ ਦੱਸਦੀਆਂ ਹਨ ਕਿ ਅਸੀਂ ਆਪੂੰ ਘੜੀਆਂ ਆਦਤਾਂ ਦੀ ਗੁਲਾਮੀ ਵਿਚ ਬੇਵੱਸ ਹੋਏ ਹਾਂ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸਾਨੂੰ ‘ਅਹਿਸਾਸ’ ਭੀ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਛੁੱਟਣ ਦਾ ਖਿਆਲ ਤਾਂ ਕੀ ਆਉਣਾ ਸੀ। ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਾਡੀ ਸਰੀਰਕ ਪਲੋਸਾ-ਪਲਾਸੀ, ਸ਼ਿੰਗਾਰ, ਰਸ, ਸੁਆਦ, ਚੇਸ਼ਟਾ ਸਭ ‘ਬੰਧਨ’ ਹੀ ਹਨ। ਸਾਡੇ ਜੀਵਨ ਦਾ ਬਹੁਤਾ ਹਿੱਸਾ, ਧਿਆਨ ਅਤੇ ਸਮਾਂ ਸਰੀਰ ਦੀ ਪਲੋਸਾ-ਪਲੋਸੀ, ਅਛਨੇ-ਪਛਨੇ, ਪਾਲਨ-ਪੋਸਣ, ਹਾਰ-ਸ਼ਿੰਗਾਰ (make-up) ਤੇ ਜ਼ਾਇਆ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਸਰੀਰਕ ‘ਹੋਂਦ’ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਤੇ ਇਸ ਦੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ (importance) ਦੇ ‘ਧੁਰੇ’ ਉਦਾਲੇ ਹੀ ਸਾਡਾ ਮਨ, ਬੁੱਧੀ ਤੇ ਧਿਆਨ ਘੁੰਮਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਸਾਡਾ ਸਰੀਰ ਭੀ ਸਾਡੇ ‘ਬੰਧਨਾਂ’ ਦਾ ਇਕ ਕਾਰਣ ਹੈ।

ਨਾਨਕ ਅਉਗੁਣ ਜੇਤੜੇ ਤੇਤੇ ਗਲੀ ਜੰਜੀਰ ॥ (ਪੰਨਾ-595)

ਏਹੁ ਸਰੀਰੁ ਸਭ ਮੂਲੁ ਹੈ ਮਾਇਆ ॥

ਦੂਜੈ ਭਾਇ ਭਰਮਿ ਭੁਲਾਇਆ ॥ (ਪੰਨਾ-1065)

ਜੇਤੇ ਰਸ ਸਰੀਰ ਕੇ ਤੇਤੇ ਲਗਹਿ ਦੁਖ ॥ (ਪੰਨਾ-1287)

4. ਕਰਮ-ਕਾਂਡ ਤੇ ਵਹਿਮਾਂ ਦੇ ‘ਬੰਧਨ’ — ਇਤਨੀ ਨਵੀਨ ਵਿਦਿਆ, ਧਾਰਮਿਕ ਗਿਆਨ ਅਤੇ ਫਿਲੋਸਫੀਆਂ ਦੇ ਹੁੰਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਅਜੇ ਭੀ ਅਸੀਂ ਪੁਰਾਣੇ ਵਹਿਮਾਂ (superstitions) ਦੇ ਅਧਾਰ ਤੇ ਅਨੇਕਾਂ ਕਰਮ-ਕਾਂਡਾਂ ਤੇ ਵਹਿਮਾਂ ਵਿਚ ਫਸ ਕੇ ਦੁਖੀ ਹੋ ਰਹੇ ਹਾਂ। ਅਫਸੋਸ ਤਾਂ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਾਡੇ ਵਿਦਵਾਨ ਅਤੇ ਗਿਆਨੀ-ਧਿਆਨੀ ਭੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ‘ਵਹਿਮਾਂ’ ਦੇ ਬੰਧਨਾਂ ਤੋਂ ਛੁੱਟ ਨਹੀਂ ਸਕੇ। ਅਸੀਂ ਰੀਸੋ-ਰੀਸੀ, ਬੱਧਾ-ਚੱਟੀ, ਅਣਜਾਣੇ ਬੋਲੋੜੇ, ਲੋਕ ਦਿਖਾਵੇ ਲਈ ਕਰਮ-ਕਾਂਡਾਂ ਦੇ ਬੰਧਨਾਂ ਵਿਚ ਪਏ ਰਹਿੰਦੇ ਹਾਂ।

ਦੂਜੇ ਲਫਜ਼ਾਂ ਵਿਚ ਜਿਉਂ-ਜਿਉਂ ਸਾਡੀ ਵਿਦਿਆ, ਵਿਗਿਆਨ, ਫਿਲੋਸਫੀ, ਅਖੌਤੀ ਸਭਿਅਤਾ ਅਤੇ ਅਖੌਤੀ ਧਰਮਾਂ ਦਾ ਵਿਕਾਸ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ — ਤਿਉਂ-ਤਿਉਂ ਸਾਡੀ ਸਰੀਰਕ, ਮਾਨਸਿਕ ਅਤੇ ਧਾਰਮਿਕ ਅਵਸਥਾ ‘ਨਿਘਰਦੀ’ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਅਸੀਂ ਇਹਨਾਂ ਕਿਸਮ-ਕਿਸਮ ਦੇ ‘ਬੰਧਨਾਂ’ ਵਿਚ ਫਸ ਕੇ ਅਮੋਲਕ ਜੀਵਨ ਅਜਾਂਈ ਗਵਾ ਰਹੇ ਹਾਂ।

ਸੁਣਿਆ ਹੈ ਕਿ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਤਕਰੀਬਨ ਇਕ ਕਰੋੜ ਅਖੌਤੀ ਸਾਧੂ, ਸੰਤ, ਫਕੀਰ, ਅਉਲੀਏ, ਦਿਗੰਬਰ, ਗੁਰੂ, ਧਰਮ ਦੇ ਠੇਕੇਦਾਰ ਬਣੇ ਫਿਰਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਉਹ ਖੁਦ ਹੀ ਅਨੇਕਾਂ ਕਿਸਮ ਦੇ ਫੋਕਟ ਕਰਮ-ਕ੍ਰਿਆ ਦੇ ‘ਬੰਧਨਾਂ’ ਵਿਚ ਫਸੇ ਹੋਏ ਹਨ ਤੇ ਹੋਰਨਾਂ ਜਗਿਆਸੂਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਫਸਾ ਰਹੇ ਹਨ।

ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਇਹਨਾਂ ‘ਕਰਮ-ਕਾਂਡਾਂ’ ਅਤੇ ‘ਵਹਿਮਾਂ’ ਦੀ ਤਸਵੀਰ ਇਉਂ ਖਿੱਚੀ ਹੈ—

ਸਾਸਤ ਸਿੰਮ੍ਰਿਤਿ ਬੇਦ ਚਾਰਿ ਮੁਖਾਗਰ ਬਿਚਰੇ ॥
 ਤਪੇ ਤਪੀਸਰ ਜੋਗੀਆ ਤੀਰਥ ਗਵਨੁ ਕਰੇ ॥
 ਖਟ ਕਰਮਾ ਤੇ ਦੁਗੁਣੇ ਪੂਜਾ ਕਰਤਾ ਨਾਇ ॥
 ਰੰਗੁ ਨ ਲਗੀ ਪਾਰਬ੍ਰਹਮ ਤਾ ਸਰਪਰ ਨਰਕੇ ਜਾਇ ॥ (ਪੰਨਾ-70)

ਪਾਠੁ ਪੜਿਓ ਅਰੁ ਬੇਦੁ ਬੀਚਾਰਿਓ ਨਿਵਲਿ ਭੁਅੰਗਮ ਸਾਧੇ ॥
 ਪੰਚ ਜਨਾ ਸਿਉ ਸੰਗੁ ਨ ਛੁਟਕਿਓ ਅਧਿਕ ਅਹੰਬੁਧਿ ਬਾਧੇ ॥
 ਪਿਆਰੇ ਇਨ ਬਿਧਿ ਮਿਲਣੁ ਨ ਜਾਈ ਮੈ ਕੀਏ ਕਰਮ ਅਨੇਕਾ ॥
 ਹਾਰਿ ਪਰਿਓ ਸੁਆਮੀ ਕੈ ਦੁਆਰੈ ਦੀਜੈ ਬੁਧਿ ਬਿਬੇਕਾ ॥
 ਮੋਨਿ ਭਇਓ ਕਰਪਾਤੀ ਰਹਿਓ ਨਗਨ ਫਿਰਿਓ ਬਨ ਮਾਹੀ ॥
 ਤਟ ਤੀਰਥ ਸਭ ਧਰਤੀ ਭ੍ਰਮਿਓ ਦੁਬਿਧਾ ਛੁਟਕੈ ਨਾਹੀ ॥
 ਮਨ ਕਾਮਨਾ ਤੀਰਥ ਜਾਇ ਬਸਿਓ ਸਿਰਿ ਕਰਵਤ ਧਰਾਏ ॥
 ਮਨ ਕੀ ਮੈਲੁ ਨ ਉਤਰੈ ਇਹ ਬਿਧਿ ਜੇ ਲਖ ਜਤਨ ਕਰਾਏ ॥
 ਕਨਿਕ ਕਾਮਿਨੀ ਹੈਵਰ ਗੈਵਰ ਬਹੁ ਬਿਧਿ ਦਾਨੁ ਦਾਤਾਰਾ ॥
 ਅੰਨ ਬਸਤ੍ਰ ਭੂਮਿ ਬਹੁ ਅਰਪੇ ਨਹ ਮਿਲੀਐ ਹਰਿ ਦੁਆਰਾ ॥
 ਪੂਜਾ ਅਰਚਾ ਬੰਦਨ ਡੰਡਉਤ ਖਟ ਕਰਮਾ ਰਤੁ ਰਹਤਾ ॥
 ਹਉ ਹਉ ਕਰਤ ਬੰਧਨ ਮਹਿ ਪਰਿਆ ਨਹ ਮਿਲੀਐ ਇਹ ਜੁਗਤਾ ॥
 ਜੋਗ ਸਿਧ ਆਸਣ ਚਉਰਾਸੀਹ ਏ ਭੀ ਕਰਿ ਕਰਿ ਰਹਿਆ ॥
 ਵਡੀ ਆਰਜਾ ਫਿਰਿ ਫਿਰਿ ਜਨਮੈ ਹਰਿ ਸਿਉ ਸੰਗੁ ਨ ਗਹਿਆ ॥

(ਪੰਨਾ-642)

ਕਾਹੂ ਲੈ ਪਾਹਨ ਪੂਜ ਧਰਯੋ ਸਿਰ
 ਕਾਹੂ ਲੈ ਲਿੰਗ ਗਰੇ ਲਟਕਾਇਓ ॥
 ਕਾਹੂ ਲਖਿਓ ਹਰਿ ਅਵਾਚੀ ਦਿਸਾ ਮਹਿ
 ਕਾਹੂ ਪਛਾਹ ਕੋ ਸੀਸੁ ਨਿਵਾਇਓ ॥
 ਕੋਊ ਬੁਤਾਨ ਕੋ ਪੂਜਤ ਹੈ ਪਸੁ
 ਕੋਊ ਮ੍ਰਿਤਾਨ ਕੋ ਪੂਜਨ ਧਾਇਓ ॥
 ਕੂਰ ਕ੍ਰਿਆ ਉਰਝਿਓ ਸਭ ਹੀ ਜਗ
 ਸ੍ਰੀ ਭਗਵਾਨ ਕੋ ਭੇਦੁ ਨ ਪਾਇਓ ॥ (ਸਵੱਯੋ ਪਾ: 10)

5. ਰਾਜਸੀ ਬੰਧਨ—ਭਾਵੇਂ ਅਸੀਂ ਰਾਜਸੀ ਤੌਰ ਤੇ ਦੂਜੇ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਗੁਲਾਮੀ ਤੋਂ ਆਜ਼ਾਦ ਹਾਂ, ਪਰ ਅਸੀਂ ਆਪਣੀ ਨੌਕਰਸ਼ਾਹੀ, ਰਿਸ਼ਵਤ ਖੋਰੀ, ਬਲੈਕ, ਮਿਲਾਵਟ, ਕੁਨਬਾ-ਪ੍ਰਸਤੀ, ਤਾਨਾਸ਼ਾਹੀ, ਪਾਰਟੀਬਾਜ਼ੀ, ਆਦਿ ਦੇ ‘ਬੰਧਨਾਂ’ ਵਿਚ ਅਜੇ ਭੀ ਬੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਕੜੇ ਹੋਏ ਹਾਂ। ਸਾਡਾ ਬਹੁਤਾ ਸਮਾਂ ਤੇ ਤਾਕਤ ਇਸ ਨੀਵੀਂ ਰਾਜਸੀ ਖਿੱਚੋਤਾਣ ਵਿਚ ਹੀ ਲਗਦਾ ਹੈ।

ਕਲਿ ਕਾਤੀ ਰਾਜੇ ਕਾਸਾਈ ਧਰਮੁ ਪੰਖ ਕਰਿ ਉਡਰਿਆ ॥
 ਰੂੜੁ ਅਮਾਵਸ ਸਚੁ ਚੰਦ੍ਰਮਾ ਦੀਸੈ ਨਾਹੀ ਕਹ ਚੜਿਆ ॥ (ਪੰਨਾ-145)
 ਦਰਸਨਿ ਦੇਖਿਐ ਦਇਆ ਨ ਹੋਇ ॥ ਲਏ ਦਿਤੇ ਵਿਣੁ ਰਹੈ ਨ ਕੋਇ ॥
 ਰਾਜਾ ਨਿਆਉ ਕਰੇ ਹਥਿ ਹੋਇ ॥ ਕਹੈ ਖੁਦਾਇ ਨ ਮਾਨੈ ਕੋਇ ॥ (ਪੰ.-350)
 ਰਾਜੁ ਕਹਾਵੈ ਹਉ ਕਰਮ ਕਮਾਵੈ ਬਾਧਿਓ ਨਲਿਨੀ ਭ੍ਰਮਿ ਸੁਆ ॥ (ਪੰ.-407)
 ਰਾਜੇ ਸੀਹ ਮੁਕਦਮ ਕੁਤੇ ॥
 ਜਾਇ ਜਗਾਇਨ੍ ਬੈਠੇ ਸੁਤੇ ॥
 ਚਾਕਰ ਨਹਦਾ ਪਾਇਨ੍ ਘਾਉ ॥
 ਰਤੁ ਪਿਤੁ ਕੁਤਿਹੋ ਚਟਿ ਜਾਹੁ ॥ (ਪੰਨਾ-1288)

ਸਾਡੇ ਜੀਵਨ ਦੇ ਹਰ ਪੱਖ ਅਥਵਾ ਰਗੋ-ਰੋਸ਼ੇ ਵਿਚ ਇਹ ਨੀਵੀਆਂ ਇਖਲਾਕ-ਹੀਣ ਰੁਚੀਆਂ ਧਸ-ਵਸ-ਰਸ ਚੁੱਕੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਅਸੀਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਬੇਲੋੜੇ ‘ਬੰਧਨਾਂ’ ਤੋਂ ਅਤਿਅੰਤ ਦੁਖੀ ਹੋ ਰਹੇ ਹਾਂ।

ਸਾਡਾ ਦੇਸ਼ ‘ਧਰਮਾਂ’ ਦਾ ‘ਪੰਘੂੜਾ’ ਮੰਨਿਆ ਗਿਆ ਹੈ, ਪਰ ਸਾਡੇ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਇਹ ਇਖਲਾਕੀ ਗਿਰਾਵਟ ਅਤਿਅੰਤ ਵਧ ਗਈ ਹੈ।

ਸਾਡੇ ਧਰਮਾਂ ਨੇ ਇਸ ਇਖਲਾਕੀ ਗਿਰਾਵਟ (moral degeneration) ਤੋਂ ਉੱਚਾ

ਚੁੱਕਣਾ ਸੀ, ਪਰ ਜਦ ਸਾਡੇ ਅਖੌਤੀ ਧਰਮ ਭੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਕੂੜੇ ਕਰਮ-ਕ੍ਰਿਆ ਦੇ ਵਹਿਮਾਂ ਵਿਚ ਫਸੇ ਹੋਏ ਹਨ ਤਾਂ ਜਨਤਾ ਵਿਚਾਰੀ ਦਾ ਕੀ ਹਾਲ !

ਬਾਹਰਿ ਕੀ ਅਗਨਿ ਬੂਝਤ ਜਲ ਸਰਿਤਾ ਕੈ,

ਨਾਉ ਮੈ ਜਉ ਅਗਨਿ ਲਾਗੈ ਕੈਸੇ ਕੈ ਬੁਝਾਈਐ।

ਬਾਹਰਿ ਸੈ ਭਾਗ ਓਟ ਲੀਜੀਅਤ ਕੋਟ ਗੜ੍ਹ,

ਗੜ੍ਹ ਮੈ ਜਉ ਲੂਟਿ ਲੀਜੈ ਕਹੋ ਕਤ ਜਾਈਐ।

ਚੋਰਨ ਕੈ ਤ੍ਰਾਸ ਜਾਇ ਸਰਨਿ ਗਹੈ ਨਰਿੰਦ,

ਮਾਰੈ ਮਹੀਪਤਿ ਜੀਉ ਕੈਸੇ ਕੈ ਬਚਾਈਐ।

ਮਾਇਆ ਡਰ ਡਰਪਤ ਹਾਰਿ ਗੁਰ ਦੁਆਰਿ ਜਾਵੈ,

ਤਹਾਂ ਜਉ ਮਾਇਆ ਬਿਆਪੈ ਕਹਾਂ ਠਹਰਾਈਐ। (ਕਾ. ਭਾ. ਗੁ. 544)

6. ਭਾਈਚਾਰਕ (social) ਬੰਧਨ — ਅਸੀਂ ਸਾਰੇ ਭਾਈਚਾਰਕ ਰਸਮਾਂ-ਰਿਵਾਜਾਂ (rituals) ਦੇ 'ਬੰਧਨਾਂ' ਵਿਚ ਜ਼ਬਰਦਸਤ ਜਕੜੇ ਹੋਏ ਹਾਂ, ਤੇ ਅਤਿ ਦੁਖੀ ਹੋਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਇਨ੍ਹਾਂ ਰਸਮਾਂ-ਰਿਵਾਜਾਂ ਨੂੰ ਘਟਾਉਣ ਜਾਂ ਛੱਡਣ ਦੀ ਬਜਾਏ, ਵਧਾਈ ਜਾ ਰਹੇ ਹਾਂ। ਸਾਡੇ ਜਨਮ, ਮਰਣ, ਮੰਗਣੀ, ਵਿਆਹ ਅਤੇ ਹੋਰ ਅਨੇਕਾਂ ਸਮਾਜਿਕ ਤਿਉਹਾਰਾਂ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਇਤਨਾ ਗੁੰਝਲਦਾਰ, ਖਿਲਾਰੇ ਵਾਲਾ ਦਿਖਾਵਾ ਤੇ ਖਰਚੀਲਾ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਜਿਸ ਨਾਲ ਖੋਚਲ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਫਜ਼ੂਲ ਖਰਚੀ ਦੇ ਭਾਰ ਹੇਠਾਂ ਦਬ ਕੇ ਖਲਕਤ ਦੁਖੀ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ।

ਬਾਵਜੂਦ ਸਾਡੀ ਤਾਲੀਮ, ਨਵੀਂ ਸਭਿਅਤਾ (modern civilization) ਤੇ ਵਿਗਿਆਨਕ ਖਿਆਲ (scientific thinking) ਦੇ — ਅਸੀਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਫਜ਼ੂਲ ਤੇ ਦੁਖਦਾਈ ਰਸਮਾਂ-ਰਿਵਾਜਾਂ (rituals and traditions) ਨੂੰ ਤੋੜਨ ਦੀ ਹਿੰਮਤ ਤਾਂ ਕੀ ਕਰਨੀ ਸੀ, ਬਲਕਿ ਹੋਰ ਵਧਾ ਚੜ੍ਹਾ ਕੇ ਫਜ਼ੂਲ ਦਿਖਾਵੇ ਕਰਨ ਦੀ ਦੌੜ (competition) ਲਗਾਈ ਹੋਈ ਹੈ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਫਜ਼ੂਲ ਤੇ ਦੁਖਦਾਈ ਰਸਮਾਂ-ਰਿਵਾਜਾਂ ਦੀ ਇਕ ਮਿਸਾਲ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ —

ਪਿਛਲੇ ਜ਼ਮਾਨੇ ਵਿਚ ਜਦ ਲੜਕੀ ਦਾ ਨਾਤਾ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ, ਤਾਂ ਸਿਰਫ਼ ਇਕ ਰੁਪਿਆ 'ਸ਼ਗਨ' ਦੇ ਕੇ ਕੁੜਮਾਈ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ। ਹੁਣ ਕੁੜਮਾਈ ਦਾ ਰਿਵਾਜ ਅਸੀਂ ਇਤਨਾ ਵਧਾ ਲਿਆ ਹੈ ਕਿ ਪਹਿਲਾਂ 'ਰੋਕਾ', ਫੇਰ 'ਠਾਕਾ' ਤੇ ਫਿਰ 'ਸ਼ਗਨ' ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਕੁੜਮਾਈ ਅਤੇ ਵਿਆਹ ਦੇ ਹੋਰ ਰਿਵਾਜ ਮਨ ਮਰਜ਼ੀ ਨਾਲ ਵਧਾਏ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ, ਤੇ ਇਤਨਾ ਦਿਖਾਵਾ ਤੇ ਫਜ਼ੂਲ ਖਰਚੀ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਹੈਰਾਨ ਹੋ ਜਾਈਦਾ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਵਿਚ ਹਰ ਪੁਰਸ਼ ਇਕ-ਦੂਸਰੇ ਤੋਂ ਵੱਧ-ਚੜ੍ਹ ਕੇ (compete) ਦਿਖਾਵਾ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਲੜਕੇ ਵਾਲਿਆਂ ਦੀ ਭੁੱਖ ਭੀ ਰੀਸੋ-ਰੀਸੀ ਵਧਦੀ

ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਾਡਾ ਭਾਈਚਾਰਾ (society) ਇਨ੍ਹਾਂ ਭਾਈਚਾਰਕ ਬੰਧਨਾਂ ਵਿਚ ਫਸ ਕੇ ਕਮਜ਼ੋਰ ਤੇ ਦੁਖੀ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਨਤੀਜਾ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਗਰੀਬ ਲਈ ਲੜਕੀ ਦਾ ਵਿਆਹ ਕਰਨਾ ਅਤਿ ਮੁਸ਼ਕਲ ਅਤੇ ‘ਮਹਿੰਗਾ’ ਹੋਈ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਜੇ ਸਾਡੀ ਦਿਖਾਵੇ ਦੀ ਜ਼ਹਿਨੀਅਤ ਤੇ ‘ਦਾਜ਼’ ਦੀ ਭੁੱਖ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵੱਧਦੀ ਗਈ ਤਾਂ ਉਹ ਜ਼ਮਾਨਾ ਛੇ ਤੀ ਆਵੇਗਾ ਜਦ ਲੋਕੀ ਦੁਖੀ ਹੋ ਕੇ ਲੜਕੀਆਂ ਨੂੰ ਜੰਮਦੇ ਹੀ ਮਾਰ ਦਿਆ ਕਰਨਗੇ, ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੁਰਾਣੇ ਜ਼ਮਾਨੇ ਵਿਚ ਮੁਗਲਾਂ ਦੇ ਜ਼ੁਲਮ ਤੋਂ ਬਚਣ ਲਈ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਪਰ ਅਫਸੋਸ ਦੀ ਗੱਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਸਾਡੇ ਗਿਆਨੀ, ਧਿਆਨੀ, ਵਿਦਵਾਨ, ਧਾਰਮਿਕ ਆਗੂ, ਸਮਾਜ ਸੁਧਾਰਕ ਇਨ੍ਹਾਂ ਫਜ਼ੂਲ ਦਿਖਾਵਿਆਂ ਤੇ ‘ਦੁਖਦਾਈ ਬੰਧਨਾਂ’ ਨੂੰ ਰੋਕਣ ਜਾਂ ਘਟਾਉਣ ਦੀ ਬਜਾਏ, ਖੁਦ ਆਪ ਹੀ ਇਸ ਪਾਸੇ ਰੁੜ੍ਹੇ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ। ਕਿੰਨੀ ਦੁਖਦਾਈ ਗੱਲ ਹੈ ਕਿ ਅੱਜਕਲ੍ਹ ਦੀ ਨਵੀਂ ਸਭਿਅਤਾ (modern civilization) ਵਿਚ ਭੀ ਕਈ ਮਾਸੂਮ ਲੜਕੀਆਂ — ਇਨ੍ਹਾਂ ਫਜ਼ੂਲ ਰਿਵਾਜਾਂ ਦੇ ਬੰਧਨਾਂ ਕਾਰਣ ਖੁਦਕੁਸ਼ੀ ਕਰਨ ਤੇ ਮਜ਼ਬੂਰ ਹੋ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਦਾਜ ਦੇ ‘ਅੰਗੀਠੇ’ ਤੇ ਕੁਰਬਾਨ ਕੀਤੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ।

ਅੱਜਕਲ੍ਹ ਗਰਭ ਅੰਦਰ ਬੱਚੇ ਬਾਬਤ ਨਿਰਨਾ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਜੇ ਗਰਭ ਵਿਚ ਮਦੀਨ ਬੱਚੀ ਦਾ ਪਤਾ ਲਗ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਉਹ ਗਰਭ ਨਾਸ਼ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਦੂਜੇ ਲਫਜ਼ਾਂ ਵਿਚ ‘ਦਾਜ਼’ ਦੇ ਭੈੜੇ ਰਿਵਾਜਾਂ ਤੋਂ ਬਚਣ ਲਈ ਅਣਜੰਮੀ ਬੱਚੀ ਦਾ ‘ਖੂਨ’ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਨੂੰ ਪਾਪ ਨਹੀਂ ਸਮਝਿਆ ਜਾਂਦਾ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਰਿਵਾਇਤੀ ‘ਭਾਈਚਾਰਕ ਬੰਧਨਾਂ’ ਵਿਚ ਅਸੀਂ ਇਤਨੇ ਗਲਤਾਨ ਹੋ ਗਏ ਹਾਂ ਕਿ ਮਾਂ-ਬਾਪ ਨੂੰ ਇਸ ਪਾਪ-ਪੁੰਨ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਹੀ ਨਹੀਂ ਰਿਹਾ। ਐਸੇ ਨਿਰਦਈ ਜ਼ਾਲਮਾਨਾ ‘ਪਾਪ’ ਸਿਰਫ਼ ਸਾਡੇ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਹੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ — ਜਿਥੇ ਅਜੋਕੇ ਧਰਮਾਂ ਦੀ ਭਰਮਾਰ ਹੈ। ਦੂਜੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਲੜਕੀ ਅਤੇ ਲੜਕੇ ਵਿਚ ਕੋਈ ਫ਼ਰਕ ਨਹੀਂ ਸਮਝਿਆ ਜਾਂਦਾ, ਇਸ ਲਈ ਲੜਕੀ ਨਾਲ ਇਹ ਜ਼ੁਲਮ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ। ਇਹ ‘ਦਾਜ਼ ਦੇ ਬੰਧਨ’ ਅਸੀਂ ਆਪੂੰ ਘੜੇ ਹਨ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਅਸੀਂ ਅਤਿਅੰਤ ਦੁਖੀ ਹੁੰਦੇ ਹਾਂ ਤੇ ਪਾਪ ਕਮਾਉਂਦੇ ਹਾਂ।

ਐਸੇ ‘ਰਸਮ-ਰਿਵਾਜ’ ਅਸੀਂ ਆਪ ਹੀ, ਅਥਵਾ ਸਾਡੇ ਭਾਈਚਾਰੇ ਦੁਆਰਾ ਹੀ ਘੜੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

ਹਰ ਜਾਤ-ਪਾਤ-ਕੌਮ-ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਇਹ ‘ਰਸਮ-ਰਿਵਾਜ’ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਕਿਸਮਾਂ ਦੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਤੇ ਬਦਲਦੇ ਭੀ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ।

ਅਸੀਂ ਇਹਨਾਂ ਫਜ਼ੂਲ ਅਤੇ ਬੇ-ਮਾਨੇ ਰਸਮਾਂ-ਰਿਵਾਜਾਂ ਅਥਵਾ ਵਹਿਮਾਂ ਤੋਂ ਅਤਿਅੰਤ ਦੁਖੀ ਹੁੰਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਾਂ।

ਇਹ ਭਾਈਚਾਰਕ ਰਸਮਾਂ-ਰਿਵਾਜਾਂ ਦੇ ਬੰਧਨ ‘ਧਾਰਮਿਕ ਅਸੂਲ’ ਅਥਵਾ ‘ਸਰਕਾਰੀ ਕਾਨੂੰਨ’ ਦੀ ਮਜ਼ਬੂਰੀ ਭੀ ਨਹੀਂ ਹਨ।

ਫਿਰ ਭੀ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਤੋੜਨ ਯਾ ਬਦਲਣ ਲਈ ਸਾਨੂੰ ਹੌਸਲਾ ਨਹੀਂ ਪੈਂਦਾ — ਕਿਉਂਕਿ ਅਸੀਂ ‘ਲੋਕ-ਪਚਾਰ’ ਅਥਵਾ ‘ਲੋਕਚਾਰੀ’ ਦੇ ਬੰਧਨਾਂ ਵਿਚ ਜ਼ਬਰਦਸਤ ਜਕੜੇ ਹੋਏ ਹਾਂ।

7. ਗਿਆਨ (philosophy) ਦੇ ਬੰਧਨ — ਇਹ ਬੜੀ ਸੂਖਮ ਜੰਜੀਰ ਹੈ, ਜਿਸਦੀ ਗਿਆਨੀਆਂ ਤੇ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਨੂੰ ਖੁਦ ਸੋਝੀ ਨਹੀਂ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਮਨ ਨੂੰ ਦਿਮਾਗੀ ਗਿਆਨ ਅਥਵਾ ਫਿਲੋਸਫੀ ਦੀ ਪਾਣ ਚੜ੍ਹੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

ਘਣੇ ਜੰਗਲ ਵਿਚ ਜਾਨਵਰਾਂ ਦੇ ਪੈਰਾਂ ਨਾਲ ਏਧਰ-ਉਧਰ ਹਰ ਪਾਸੇ ਅਨੇਕਾਂ ਡੰਡੀਆਂ ਪਈਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕੋਈ ਸੋਧ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ।

ਜੇ ਕੋਈ ਇਨਸਾਨ ਐਸੇ ਘਣੇ ਜੰਗਲ ਵਿਚ ਵੜ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਉਹ ਜੰਗਲ ਦੇ ਇਸ ‘ਗੋਰਖ-ਪੰਧੇ’ ਵਿਚ ਫਸ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਜੰਗਲ ਵਿੱਚੋਂ ਨਿਕਲਣਾ ਅਸੰਭਵ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤੀਖਣ ਬੁੱਧੀ ਦੀਆਂ ‘ਬਾਲ-ਕੀ-ਖਾਲ’ ਨਿਕਾਲਣ ਵਾਲੀਆਂ ਗੁੰਝਲਦਾਰ ਫਿਲੋਸਫੀਆਂ ਦੇ ਜੰਗਲ ਵਿਚ ਜੇ ਮਨ ਫਸ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਇਸ ਵਿੱਚੋਂ ਨਿਕਲਣਾ ਅਸੰਭਵ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜੇ ਇਕ ਨੁਕਤਾ ਯਾ ਸ਼ੰਕਾ ਹੱਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਦਸ ਹੋਰ ਸ਼ੰਕੇ ਖੜ੍ਹੇ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

ਇਸ ਦਾ ਕਾਰਣ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਗਿਆਨੀ ਯਾ ਫਿਲੋਸਫਰ ਹਰ ਇਕ ਨੁਕਤੇ ਨੂੰ ਅਪਣੀ, ਤੀਖਣ ਬੁੱਧੀ ਨਾਲ ਪਰਖਦਾ, ਤੋਲਦਾ ਤੇ ਸਿੱਟੇ ਕੱਢਦਾ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਬੁੱਧੀਮੰਡਲ ਵਾਲੇ ‘ਕੀ’, ‘ਕਿਉਂ’, ਤੇ ‘ਕਿਵੇਂ’ (what, why and how) ਦੀ ਖੋਜ (analysis) ਵਿਚ ਇਤਨੇ ਖੁੱਭੇ ਹੋਏ ਹਾਂ ਕਿ ਮੁੱਢਲਾ ‘ਅਸਲੀ ਨੁਕਤਾ’ ਲਾਂਭੇ ਰਹਿ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਯਾ ਭੁੱਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਇਹ ਸਾਰੀ ਤ੍ਰੈ-ਗੁਣੀ ਬੁੱਧੀ ਮੰਡਲ ਦੀ ਖੇਡ ਹੈ — ਜਿਸ ਵਿਚ ਸਾਡਾ ਮਨ ਗਲਤਾਨ ਹੋਇਆ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਅਸੀਂ ਆਪੋ-ਆਪਣੀ ਸੀਮਤ ‘ਬੁੱਧੀ’ ਦੇ ਗਿਆਨ ਯਾ ਫਿਲੋਸਫੀ ਵਿਚ ਕੈਦ ਹੋਏ ਰਹਿੰਦੇ ਹਾਂ।

ਜਦ ਤਕ ਗੁਰਪ੍ਰਸਾਦਿ ਦੁਆਰਾ ਸਾਧ ਸੰਗਤ ਵਿਚ ਵਿਚਰਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ, ਸਾਡੇ ਅੰਤਰ-ਆਤਮੇ ‘ਅਨੁਭਵੀ ਗਿਆਨ’ ਨਹੀਂ ਉਪਜਦਾ — ਤਦ ਤਕ ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਸੀਮਤ ਬੁੱਧੀ-ਮੰਡਲ ਦੇ ਭਰਮ-ਭੁਲਾਵੇ ਦੇ ‘ਬੰਧਨਾਂ’ ਵਿਚ ਹੀ ਵਿਚਰਦੇ ਰਹਾਂਗੇ ਤੇ ਆਤਮ-ਮੰਡਲ ਦੇ ਅਨੁਭਵੀ ਝਲਕਾਰੇ, ਰਸ, ਰੰਗ, ਪ੍ਰੇਮ ਸਵੈਪਨਾ ਤੋਂ ਵਾਂਝੇ ਰਹਾਂਗੇ।

ਜੇਤੀ ਸਿਆਨਪ ਕਰਮ ਹਉ ਕੀਏ ਤੇਤੇ ਬੰਧ ਪਰੇ ॥ (ਪੰਨਾ-214)

ਸਿਆਨਪ ਕਾਹੂ ਕਾਮਿ ਨ ਆਤ ॥

ਜੇ ਅਨਰੂਪਿਓ ਠਾਕਰਿ ਮੇਰੈ ਹੋਇ ਰਹੀ ਉਹ ਬਾਤ ॥ (ਪੰਨਾ-496)

ਪੜਿ ਪੜਿ ਭੂਲਹਿ ਚੋਟਾ ਖਾਹਿ ॥
ਬਹੁਤੁ ਸਿਆਣਪ ਆਵਹਿ ਜਾਹਿ ॥ (ਪੰਨਾ-686)

ਗਿਆਨੁ ਧਿਆਨੁ ਸਭੁ ਕੋਈ ਰਵੈ ॥
ਬਾਂਧਨਿ ਬਾਂਧਿਆ ਸਭੁ ਜਗੁ ਭਵੈ ॥ (ਪੰਨਾ-728)

ਅਨਿਕ ਜਤਨ ਨਹੀ ਹੋਤੁ ਛੁਟਾਰਾ ॥
ਬਹੁਤੁ ਸਿਆਣਪ ਆਗਲ ਭਾਰਾ ॥ (ਪੰਨਾ-178)

ਬਹੁਤੁ ਸਿਆਣਪ ਜਮ ਕਾ ਭਉ ਬਿਆਪੈ ॥ (ਪੰਨਾ-265)

ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਡਾ. ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਿਮਾਗੀ ਗਿਆਨੀਆਂ ਲਈ ਬੜਾ ਸੋਹਣਾ ਕਟਾਖ ਵਰਤਿਆ ਹੈ—

“ਬੈਠ ਵੇ ਗਿਆਨੀ ਬੁਧੀ ਮੰਡਲ ਦੀ ਕੈਦ ਵਿਚ,
ਵਲਵਲੇ ਦੇ ਦੇਸ਼ ਸਾਡੀਆਂ ਲਗ ਗਈਆਂ ਯਾਰੀਆਂ”

ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਕ ਥਾਂ ਹੋਰ ਬਹੁਤ ਸੋਹਣਾ ਵਿਚਾਰ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤਾ ਹੈ—

“ਕੀ ਹੋਇਆ, ਤੇ ਕੀ ਕੂੰ ਹੋਇਆ, ਖਪ-ਖਪ ਮਰੇ ਸਿਆਣੇ।
ਤੂੰ ਕਿਉਂ ਪਵੇਂ ਉਸ ਰਾਹ ਜਿੰਦੇ, ਜਿਸ ਰਾਹ ਪੂਰ ਮੁਹਾਣੇ।
ਭਟਕਣ ਛੱਡ ‘ਲਟਕ’ ਲਾ ਇਕੋ, ਖੀਵੀ ਹੋ ਸੁਖ ਮਾਣੀ।
ਹੋਸ਼ਾਂ ਨਾਲੋ ਮਸਤੀ ਚੰਗੀ, ਰਖਦੀ ਸਦਾ ਟਿਕਾਣੇ।”

8. ਫੈਸ਼ਨ ਦੀ ਗੁਲਾਮੀ—ਕੁਦਰਤ ਅੰਦਰ ਨਵੀਨਤਾ ਦੀ ਸਹਿਜ ਚਾਲ ਹੈ। ਇਸ ਚਾਲ ਅਨੁਸਾਰ ਹਰ ਇਕ ਚੀਜ਼ ਸਹਿਜੇ ਹੀ ‘ਹੁਕਮ’ ਦੀ ਚਾਲ ਵਿਚ, ਬਦਲਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਅਨੁਸਾਰ ਜੀਵਾਂ ਨੂੰ ਆਪੋ-ਆਪਣਾ ਜੀਵਨ ਢਾਲਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ।

ਪੁਰਾਣੇ ਜ਼ਮਾਨੇ ਵਿਚ ਨਵੀਨਤਾ ਅਥਵਾ ‘ਫੈਸ਼ਨ’ ਦੀ ਚਾਲ ਬਹੁਤ ‘ਮੱਧਮ’ ਹੁੰਦੀ ਸੀ ਤੇ ਪੁਰਾਣੇ ਫੈਸ਼ਨ ਨੂੰ ਤਿਆਗਣ ਅਤੇ ਨਵੇਂ ਫੈਸ਼ਨ ਨੂੰ ਅਪਨਾਉਣ ਦੀ ਚਾਲ ‘ਮੱਠੀ’ ਹੁੰਦੀ ਸੀ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੁਰਾਣੇ ਫੈਸ਼ਨ ਦੇ ਕਪੜੇ ਆਦਿ ਹੰਢਾ ਕੇ ਨਵੇਂ ਫੈਸ਼ਨ ਦੇ ਕਪੜੇ ਸੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਸੀ।

ਪਰ ਅਜਕਲ ਇਨਸਾਨਾਂ ਦੀ ‘ਜੀਵਨ-ਚਾਲ’ ਬੜੀ ਤਿੱਖੀ ਹੋ ਗਈ ਹੈ ਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਸਾਡੇ ‘ਫੈਸ਼ਨ’ ਭੀ ਛੇਤੀ-ਛੇਤੀ ਬਦਲਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਪਿਛਲੇ ਫੈਸ਼ਨ ਦੇ ਕਪੜੇ ਹੰਢਾਉਣ ਦਾ ‘ਚਾਅ’ ਅਜੇ ਪੂਰਾ ਭੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਕਿ ਹੋਰ ਨਿਤ-ਨਵੇਂ ਫੈਸ਼ਨ ਚਲ ਪੈਂਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਾਨੂੰ ਪਿਛਲੇ ਫੈਸ਼ਨ ਦੇ ਕਪੜੇ, ਬਿਨਾ ਹੰਢਾਏ ਤੋਂ ਹੀ, ਤਿਆਗਣੇ ਪੈਂਦੇ ਹਨ।

ਫੈਸ਼ਨ ਦੀ ਬਦਲਵੀਂ ਚਾਲ ਦੀਆਂ ਕੁਝ ਉਦਾਹਰਣਾਂ ਦਿੱਤੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ —

ਸਾਡੇ ਦੇਖਦੇ-ਦੇਖਦੇ ਜ਼ਨਾਨੀਆਂ ਦੀਆਂ ‘ਕਮੀਜ਼ਾਂ’ ਗੋਡਿਆਂ ਤਾਂਈ ਲੰਮੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਸੀ, ਫੇਰ ਸਹਿਜੇ-ਸਹਿਜੇ ਲੰਮੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਗਈਆਂ ਤੇ ਗਿੱਟਿਆਂ ਤਾਂਈ ਪਹੁੰਚ ਗਈਆਂ। ਕੁਝ ਚਿਰ ਮਗਰੋਂ ਇਹ ਕਮੀਜ਼ਾਂ ਉਪਰ ਚੜ੍ਹਦੀਆਂ-ਚੜ੍ਹਦੀਆਂ ਗੋਡਿਆਂ ਤੱਕ ਫਿਰ ਆ ਗਈਆਂ।

ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਦਮੀਆਂ ਦੀਆਂ ਪੈਂਟਾਂ (pants) ਪਹਿਲਾਂ ਬਹੁਤ ਤੰਗ ਹੁੰਦੀਆਂ ਸੀ ਤੇ ਚੌਕੜੀ ਮਾਰ ਕੇ ਬੈਠਣਾ ਭੀ ਔਖਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ, ਫਿਰ ਇਹਨਾਂ ‘ਪੈਂਟਾਂ’ ਦੇ ਫੈਸ਼ਨ ਬਦਲ ਗਏ ਤੇ ਪੈਂਚੇ 24" ਦੇ ਹੋ ਗਏ — ਜਿਸ ਦੀ ਵਜਾਹ ਨਾਲ ਤੁਰਦਿਆਂ-ਤੁਰਦਿਆਂ ਕਈ ਵਾਰ ਪੌਚਿਆਂ ਵਿਚ ਪੈਰ ਫਸ ਕੇ ਡਿਗ ਪੈਂਦੇ ਸੀ। ਛੇਤੀ ਹੀ ਇਹਨਾਂ ਚੌੜੀਆਂ ਪੈਂਟਾਂ ਨੇ ‘ਘੰਟੀ’ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ (bell-bottom) ਸ਼ਕਲ ਧਾਰ ਲਈ — ਜੋ ਗੋਡਿਆਂ ਤੋਂ ਤੰਗ ਹੁੰਦੀ ਸੀ ਤੇ ਹੇਠੋਂ ਪੈਂਚੇ 24" ਤੋਂ ਭੀ ਵੱਧ ਹੁੰਦੀ ਸੀ। ਅੱਜ ਕਲ ਇਹ ਪੈਂਟਾਂ ਪੌਚਿਆਂ ਤੋਂ ਤੰਗ ਤੇ ਉਤੋਂ ਖੁੱਲ੍ਹੀਆਂ ਹੋ ਗਈਆਂ ਹਨ।

ਪਹਿਲਾਂ ਸਾਡੀਆਂ ਪੱਗਾਂ ਇਕ ‘ਪੰਨੇ’ ਦੀਆਂ ਚੌੜੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਸੀ, ਹੁਣ ਨਵੀਨ ਫੈਸ਼ਨ ਅਨੁਸਾਰ ‘ਦੁਹਰੇ ਪੰਨੇ’ ਦੀਆਂ ਚੌੜੀਆਂ ਪੱਗਾਂ ਦਾ ਰਿਵਾਜ ਹੈ।

ਇਹਨਾਂ ਫੈਸ਼ਨਾਂ ਦੇ ਛੇਤੀ-ਛੇਤੀ ਬਦਲਣ ਨਾਲ ਸਾਡੀ ਬੇਅੰਤ ਮਾਇਆ, ਧਿਆਨ, ਵਕਤ ਤੇ ਸ਼ਕਤੀ ਇਸ ‘ਫੈਸ਼ਨ-ਪ੍ਰਸਤੀ’ ਅਥਵਾ ਫੈਸ਼ਨ ਦੀ ਗੁਲਾਮੀ ਵਿਚ ਅਜਾਂਈ (waste) ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ।

ਕਪੜਿਆਂ ਦੇ ਫੈਸ਼ਨਾਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ, ਸਾਡੇ ‘ਹਾਰ ਸ਼ਿੰਗਾਰ’ (make-up) ਦੇ ਫੈਸ਼ਨਾਂ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਛੇਤੀ ਤਬਦੀਲੀ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ। ਬੇਅੰਤ ਕਿਸਮਾਂ ਦੇ ਪਾਊਡਰ (powder), ਕਰੀਮ (cream), ਰੰਗ (colouring) ਆਦਿ ਹਾਰ ਸ਼ਿੰਗਾਰ ਦੇ ਸਾਧਨਾਂ ਨਾਲ ਦੁਕਾਨਾਂ ਭਰੀਆਂ ਪਈਆਂ ਹਨ।

ਇਸ ਹਾਰ ਸ਼ਿੰਗਾਰ ਦੇ ਫੈਸ਼ਨ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਬਹੁਤ ਵਧਾ ਲਿਆ ਹੈ, ਜਿਸ ਕਾਰਣ ਸਾਡਾ ਬਹੁਤਾ ਧਿਆਨ, ਵਕਤ ਅਤੇ ਮਾਇਆ ਜਾਇਆ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ।

ਅਸੀਂ ਸਾਦਾ ਜੀਵਨ ਤੇ ਉੱਚੇ ਵਿਚਾਰ (simple living and high thinking) ਦੇ ਉਤਮ ਸੁਖਦਾਈ ਉਪਦੇਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਤਿਆਗ ਕੇ — ਨੀਵੀਆਂ ਵਾਸ਼ਨਾਵਾਂ ਦੇ ਅਧੀਨ ਹੋ ਕੇ ‘ਫੈਸ਼ਨ-ਪ੍ਰਸਤੀ’ ਵਿਚ ਸਰੀਰਕ, ਮਾਨਸਿਕ ਅਤੇ ਆਰਥਿਕ ਪੱਖਾਂ ਤੋਂ ਦੁਖੀ ਹੋ ਰਹੇ ਹਾਂ।

ਬਾਬਾ ਹੋਰੁ ਪੈਨਣੁ ਖੁਸੀ ਖੁਆਰੁ ॥

ਜਿਤੁ ਪੈਧੈ ਤਨੁ ਪੀੜੀਐ ਮਨ ਮਹਿ ਚਲਹਿ ਵਿਕਾਰੁ ॥ (ਪੰਨਾ-16)

ਚੋਆ ਚੰਦਨੁ ਅੰਕਿ ਚੜਾਵਉ ॥

ਪਾਟ ਪਟੰਬਰ ਪਹਿਰਿ ਹਢਾਵਉ ॥
 ਬਿਨੁ ਹਰਿ ਨਾਮ ਕਹਾ ਸੁਖੁ ਪਾਵਉ ॥ 1 ॥
 ਕਿਆ ਪਹਿਰਉ ਕਿਆ ਓਢਿ ਦਿਖਾਵਉ ॥
 ਬਿਨੁ ਜਗਦੀਸ ਕਹਾ ਸੁਖੁ ਪਾਵਉ ॥ 1 ॥ ਰਹਾਉ ॥
 ਕਾਨੀ ਕੁੰਡਲ ਗਲਿ ਮੋਤੀਅਨ ਕੀ ਮਾਲਾ ॥
 ਲਾਲ ਨਿਹਾਲੀ ਫੂਲ ਗੁਲਾਲਾ ॥
 ਬਿਨੁ ਜਗਦੀਸ ਕਹਾ ਸੁਖੁ ਭਾਲਾ ॥ 2 ॥ (ਪੰਨਾ-225)

ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਾਡੇ ਖਾਣ-ਪੀਣ ਵਿਚ ਭੀ 'ਫੈਸ਼ਨ' ਆ ਵੜਿਆ ਹੈ। ਸਾਦਾ-ਸਵੱਛ-
 ਸੁਖਦਾਈ-ਸਿਹਤਯਾਬ ਭੋਜਨ ਦੀ ਬਜਾਏ, ਅਸੀਂ ਰੱਬ ਦੀਆਂ ਬਖਸ਼ੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਦਾਤਾਂ
 ਨੂੰ ਤਲ-ਭੁੰਨ ਕੇ, ਕਿਸਮ-ਕਿਸਮ ਦੇ ਚਟਪਟੇ ਮਸਾਲਿਆਂ ਨਾਲ ਲੇਸਦਾਰ ਬਣਾ ਕੇ,
 ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਕੁਦਰਤੀ ਲਾਭਦਾਇਕ ਅੰਸ਼ਾਂ (vitamins etc.) ਨੂੰ ਜਾਇਆ ਕਰਕੇ, ਆਪਣੀ
 ਰਸਨਾ ਦੀ 'ਚੇਸ਼ਟਾ' ਪੂਰੀ ਕਰਦੇ ਹਾਂ।

ਮਿਸਾਲ ਦੇ ਤੌਰ ਤੇ—ਪੂਰੀਆਂ, ਕਚੌਰੀਆਂ, ਪਕੌੜੇ, ਪਰੌਠੇ, ਅਚਾਰ, ਮੁਰੱਬੇ, ਕੇਕ,
 ਮੀਟ ਆਦਿ ਅਨੇਕਾਂ ਕਿਸਮ ਦੇ ਪਦਾਰਥਾਂ ਦੁਆਰਾ ਰਸਨਾ ਦੀ 'ਚੇਸ਼ਟਾ' ਪੂਰੀ ਕਰਦੇ
 ਹਾਂ।

ਪੀਣ ਲਈ ਭੀ ਸਾਦਾ ਪਾਣੀ ਦੀ ਬਜਾਏ ਕਈ ਕਿਸਮ ਦੇ ਸ਼ਰਬਤ, ਚਾਹ, ਕਾਫੀ
 (coffee), ਕੋਕਾ-ਕੋਲਾ (coca-cola), ਬੀਅਰ (beer), ਸ਼ਰਾਬ ਆਦਿ ਦੀਆਂ ਆਦਤਾਂ
 ਪਾਈਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ ਜੋ ਮਹਿੰਗੀਆਂ ਹੋਣ ਦੇ ਇਲਾਵਾ ਸਿਹਤ ਲਈ ਹਾਨੀਕਾਰਕ ਭੀ
 ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਤੇ ਤਾਜ਼ੇ ਫਲਾਂ ਦਾ ਰਸ (fruit juice) ਸਿਹਤ ਲਈ ਅਤਿਅੰਤ
 ਲਾਭਦਾਇਕ ਹੈ।

ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਰੱਬ ਦੀਆਂ ਅਨੇਕਾਂ ਦਾਤਾਂ ਵਿਚੋਂ ਤਾਜ਼ੇ ਫਲ ਅਤੇ ਸਬਜ਼ੀਆਂ ਭੀ
 ਸ਼੍ਰੇਸ਼ਟ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਹਨ ਜੋ ਸਿਹਤ ਲਈ ਬਹੁਤ ਗੁਣਕਾਰੀ ਤੇ ਲਾਭਦਾਇਕ ਹਨ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਲਾਭਦਾਇਕ ਫਲਾਂ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਦਵਾਈਆਂ (preservatives) ਪਾ ਕੇ ਡੱਬਿਆਂ
 ਜਾ ਬੋਤਲਾਂ ਵਿਚ ਬੰਦ ਕਰਕੇ 'ਬੇਹੀਆਂ' ਕਰਕੇ ਖਾਂਦੇ ਹਾਂ।

ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਪਤਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਦਵਾਈਆਂ (preservatives) ਸਿਹਤ ਲਈ
 ਹਾਨੀਕਾਰਕ ਹਨ, ਪਰ ਫੇਰ ਵੀ ਸਾਡੇ ਚੌਕੇ ਦੀਆਂ ਸ਼ੈਲਫਾਂ (kitchen shelves) ਤੇ ਖਾਣੇ
 ਦੇ ਮੇਜ਼ (dining table) ਇਨ੍ਹਾਂ ਰੰਗ-ਬਰੰਗੇ ਮਨ-ਮੋਹਣੇ ਲੇਬਲਾਂ (labels) ਵਾਲੇ ਡੱਬਿਆਂ
 ਤੇ ਬੋਤਲਾਂ ਨਾਲ ਸ਼ਿੰਗਾਰੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਅਸਲ ਵਿਚ ਇਹ ਸ਼ਿੰਗਾਰ (decoration) ਅਥਵਾ
 'ਫੈਸ਼ਨ-ਪ੍ਰਸਤੀ' ਸਾਡੀ ਸਿਹਤ ਲਈ ਹਾਨੀਕਾਰਕ ਹੈ।

ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਇਨਸਾਨ ਦੀਆਂ ਬਣਾਈਆਂ ਹੋਈਆਂ ਮਿਠਾਈਆਂ (man made sweets) ਸਿਹਤ ਲਈ ਹਾਨੀਕਾਰਕ ਹਨ ਅਤੇ ਫਲ-ਸਬਜ਼ੀਆਂ ਨਾਲੋਂ ਮਹਿੰਗੀਆਂ ਭੀ ਹਨ।

ਅਸੀਂ ਰਸਨਾ ਦੀ ਚੋਸ਼ਟਾ ਦੇ ਇਤਨੇ ਗੁਲਾਮ ਹੋ ਗਏ ਹਾਂ ਕਿ ਸਭ ਕੁਝ ਜਾਣਦਿਆਂ-ਬੁਝਦਿਆਂ ਭੀ ਹਾਨੀਕਾਰਕ ਅਤੇ ਮਹਿੰਗੀਆਂ ਮਿਠਾਈਆਂ ਨੂੰ ‘ਰੱਬੀ-ਮਿਠਾਈ’ ਫਲ-ਫਰੂਟ ਨਾਲੋਂ, ‘ਤਰਜੀਹ’ ਦਿੰਦੇ ਹਾਂ।

ਇਸ ‘ਰਸਨਾ ਦੀ ਗੁਲਾਮੀ’ ਵਿਚ ਸਿਰਫ ਆਪ ਹੀ ਨਹੀਂ ਜਕੜੇ ਹੋਏ ਬਲਕਿ ਆਪਣੀ ‘ਔਲਾਦ’ ਅਥਵਾ ਅਗਲੀ ਨਸਲ ਨੂੰ ਭੀ ਇਹ ‘ਰਸਨਾ ਦੀ ਚੋਸ਼ਟਾ’ ਦੀ ਗੁਲਾਮੀ ‘ਸਿਖਾ’ ਰਹੇ ਹਾਂ।

ਇਹੋ ਕਾਰਣ ਹੈ ਕਿ ਸਾਡੀ ਸਿਹਤ ਤਬਾਹ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ ਤੇ ਅਸੀਂ ਅਨੇਕਾਂ ਬੀਮਾਰੀਆਂ ਦੇ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋਈ ਜਾਂਦੇ ਹਾਂ। ਆਰਥਿਕ ਤੌਰ ਤੇ ਸਾਡੇ ਹੱਥ ਭੀ ‘ਤੰਗ’ ਹੀ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ—ਜਿਸ ਕਾਰਣ ਸਾਨੂੰ ਵਾਧੂ ਆਮਦਨ ਲਈ ਰਿਸ਼ਵਤਖੋਰੀ ਆਦਿ ਦੇ ਨੀਵੇਂ ‘ਹਥਕੰਡੇ’ ਵਰਤਣੇ ਪੈਂਦੇ ਹਨ।

ਬਾਬਾ ਹੋਰੁ ਖਾਣਾ ਖੁਸੀ ਖੁਆਰੁ ॥

ਜਿਤੁ ਖਾਧੈ ਤਨੁ ਪੀੜੀਐ ਮਨ ਮਹਿ ਚਲਹਿ ਵਿਕਾਰੁ ॥ (ਪੰਨਾ-16)

ਹੈਰਾਨੀ ਦੀ ਗੱਲ ਤਾਂ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਕਿਸਮ-ਕਿਸਮ ਦੇ ਫੈਸ਼ਨਾਂ ਦਾ—

ਕੋਈ ਐਲਾਨ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ
ਕੋਈ ਪ੍ਰਚਾਰ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ
ਕੋਈ ਹੁਕਮ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦਾ
ਕੋਈ ਮਜਬੂਰੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ
ਮੱਲੋ-ਮੱਲੀ ਠੋਸੇ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦੇ,

ਫੇਰ ਭੀ ਅਸੀਂ ਆਪ ਮੁਹਾਰੇ, ਸਹਿਜ-ਸੁਭਾਇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਫੈਸ਼ਨਾਂ ਦੀ ਬੜੀ ਤਾਂਘ ਨਾਲ ਉਡੀਕ ਕਰਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਾਂ ਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕਾਇਲ ਹੋ ਕੇ ਬੜੇ ਚਾਓ ਤੇ ਉਤਸ਼ਾਹ ਨਾਲ ਪੂਰਤੀ ਕਰਦੇ ਹਾਂ।

ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਸਾਡੇ ਧਰਮ-ਗੁਰੂ-ਅਵਤਾਰ-ਸੰਤਾਂ-ਭਗਤਾਂ-ਮਹਾਂਪੁਰਖਾਂ ਦੇ ਲਾਭਦਾਇਕ, ਕਲਿਆਣਕਾਰੀ, ਲੋਕ-ਪ੍ਰਲੋਕ ਸੁਹੇਲੇ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਸਦੀਵੀ ਉਪਦੇਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹ-ਸੁਣ ਕੇ ਬੇ-ਪ੍ਰਵਾਹੀ ਨਾਲ ‘ਅਣਸੁਣਾ’ ਕਰ ਛੱਡਦੇ ਹਾਂ ਤੇ ਧਿਆਨ ਦੇਣ, ਸਮਝਣ ਯਾ ਕਮਾਉਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੀ ਨਹੀਂ ਭਾਸਦੀ!

ਅਫਸੋਸ ਦੀ ਗੱਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਸਾਡੇ ਬੱਚੇ ਅਥਵਾ ਆਉਣ ਵਾਲੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਭੀ ਸਹਿਜ-

ਸੁਭਾਇ, ਅਣਜਾਣੇ, ਬਗੈਰ ਕਿਸੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਦੇ, ਦੇਖਾ-ਦੇਖੀ ਹੀ ਇਹ ਫੈਸ਼ਨ ਪ੍ਰਸਤੀ ਸਿਖ ਰਹੇ ਹਨ ਤੇ ਫੈਸ਼ਨ ਦੇ ਗੁਲਾਮ ਬਣ ਰਹੇ ਹਨ।

ਇਹ ਬੇਲੋੜੀ 'ਫੈਸ਼ਨ-ਪ੍ਰਸਤੀ' ਅਤੇ ਹਾਨੀਕਾਰਕ 'ਰਸਾਂ-ਕਸਾਂ ਦੀ ਚੇਸ਼ਟਾਂ' ਵਿਚ ਅਸੀਂ ਇਤਨੇ ਗਲਤਾਨ ਹੋ ਗਏ ਹਾਂ ਕਿ ਇਹ 'ਫੈਸ਼ਨ' ਸਾਡੇ ਜੀਵਨ ਦੇ ਹਰ ਪੱਖ ਵਿਚ ਧਸ-ਵਸ-ਰਸ ਚੁਕਿਆ ਹੈ ਅਤੇ 'ਫੈਸ਼ਨ-ਪ੍ਰਸਤੀ' ਸਾਡਾ ਧਰਮ ਬਣ ਚੁੱਕੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਬੜੇ ਚਾਉ, ਉਤਸ਼ਾਹ ਅਤੇ ਸ਼ਰਧਾ-ਭਾਵਨੀ ਨਾਲ ਮੰਨਣ ਯਾ ਕਮਾਉਣ ਲਈ ਹਮੇਸ਼ਾ ਤੱਤਪਰ ਰਹਿੰਦੇ ਹਾਂ ਤੇ ਜਿਸ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਲਈ ਸਾਡਾ ਬਹੁਤ ਸਾਰਾ ਸਮਾਂ, ਬੁੱਧੀ, ਧਿਆਨ, ਮਿਹਨਤ ਅਤੇ ਮਾਇਆ ਜਾਇਆ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

ਜੇਕਰ ਇਤਨੇ ਚਾਉ, ਧਿਆਨ, ਸ਼ਰਧਾ-ਭਾਵਨੀ ਅਤੇ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਰੱਬ ਦੀ 'ਭਗਤੀ' ਕਰੀਏ ਤਾਂ ਇਸ ਮਾਇਕੀ ਭਵਸਾਗਰ ਤੋਂ ਸਾਡੀ ਆਤਮਿਕ ਕਲਿਆਣ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ।

(ਚਲਦਾ)

